

บทที่ 2

พลวัตการตั้งถิ่นฐานและการกลายเป็นแรงงานรับจ้าง

2.1 วิวัฒนาการการบุกเบิกที่ดินกับการศึกษาประวัติศาสตร์เศรษฐกิจในภาคเหนือตอนบน

ลักษณะภูมิประเทศส่วนใหญ่ของภาคเหนือตอนบนเป็นที่ราบลุ่มสลับกับภูเขา การตั้งถิ่นฐานของผู้คนจึงนิยมตั้งถิ่นฐานอยู่บนที่ราบระหว่างหุบเขาต่างๆ แต่เนื่องจากพื้นที่ดังกล่าวมีจำนวนจำกัด ผู้คนที่อพยพมาภายหลังจึงมีการบุกเบิกพื้นที่เข้าไปในเขตป่ามากขึ้น อานันท์ กาญจนพันธุ์และมิ่งสรรพ ขวสะอาด (2538) ได้ศึกษาวิวัฒนาการการบุกเบิกที่ดินทำกินในเขตป่าในภาคเหนือตอนบนโดยแบ่งพัฒนาการออกเป็น 4 ยุค ได้แก่ ยุคแรก “ยุคบ้านป่า (พ.ศ. 2430-2485)” เป็นยุคของการบุกเบิกที่ดินเพื่อตั้งถิ่นฐาน เนื่องจากมีประชากรตั้งถิ่นฐานในเขตพื้นที่ราบลุ่มเกือบเต็มแล้ว ทำให้ประชากรต้องออกไปแสวงหาที่ทำกินนอกที่ราบลุ่มแต่การขยายตัวของประชากรไปตั้งถิ่นฐานในเขตชายขอบแอ่งกระทะยังมีไม่มากนักแต่เป็นการทำไร่และเก็บของป่า สำหรับชาวบ้านที่ไม่มีที่ดินทำกินส่วนใหญ่จะไปตั้งถิ่นฐานบริเวณแอ่งที่ราบลุ่มขนาดเล็กในหุบเขา ในยุคนี้นี้จึงพบว่าการตั้งถิ่นฐานของผู้คนบริเวณแอ่งที่ราบลุ่มขนาดเล็กเป็นจำนวนมาก โดยที่ราบลุ่มเหล่านี้อาจเคยเป็นที่อยู่ของชนชาติดั้งเดิม เช่นลัวะ ปกาอญอ โดยถูกคนพื้นราบเข้ามาแทรกและยึดครอง หรืออาจเป็นชุมชนร้างของกลุ่มชนดั้งเดิม และกลุ่มชนดั้งเดิมเหล่านี้จะถูกผลักดันให้เข้าไปอยู่ในหุบเขาที่มีขนาดเล็กกว่าเดิม

ยุคที่สอง “ยุคอำนาจเถื่อน (ประมาณ พ.ศ. 2485-2507)” ในยุคนี้นักชาวบ้านสามารถเข้าไปตั้งถิ่นฐานในที่ราบลุ่มได้สะดวกมากขึ้นเนื่องจากการทำสัมปทานป่าไม้ พื้นที่ป่าไม้จึงลดจำนวนลงมากและง่ายต่อการเข้าไปตั้งถิ่นฐานของประชากร ทำให้ชุมชนในเขตขอบกระทะมีการขยายตัวสำหรับหมู่บ้านในแอ่งที่ราบลุ่มที่ตั้งมานานแต่อยู่ใกล้ชายขอบกระทะก็เริ่มขยายพื้นที่ด้วยการบุกเบิกพื้นที่รอบๆ หมู่บ้านเพื่อปลูกพืชไร่ส่งเสริมผลผลิตในที่นาดำ การอพยพและการตั้งถิ่นฐานใหม่ในยุคนี้นี้จึงเป็นการเคลื่อนย้ายประชากรจากแอ่งที่ราบลุ่มขนาดใหญ่ระดับจังหวัดและอำเภอไปยังพื้นที่ชายขอบกระทะของแอ่งที่ราบลุ่มนั้นๆ มากกว่าการขยายเข้าไปอยู่ในหุบเขาขนาดเล็กเช่นในยุคก่อน

โดยสรุปปัจจัยที่ดึงดูดและส่งเสริมให้ชาวบ้านบุกเข้ามาทำกินในเขตป่าในยุคนี้คือ (1) การสัมปทานป่าไม้ในเขตชายขอบกระตะของบริษัทต่างชาติและคนไทย เพื่อนำไม้มาทำหมอน รถไฟทำให้ต้นไม้ใหญ่หมดและบุกเบิกที่ดินทำกินง่ายขึ้น (2) การขยายตัวของพืชพาณิชย์ โดยเฉพาะ ยาสูบ อ้อย และถั่วลิสง ทำให้เกิดความต้องการขยายพื้นที่เพาะปลูกไปยังที่ดินขอบกระตะเพราะพืชเหล่านี้เติบโตได้ดีและไม่ต้องการน้ำมาก (3) การที่รัฐกำจัดโรคมาลาเรีย ทำให้ชาวบ้านตั้งชุมชนในเขตป่าได้อย่างปลอดภัย และ (4) การที่ทางราชการเข้าไปจัดตั้งชุมชนในเขตป่าให้เป็นหมู่บ้านทางราชการ เท่ากับการส่งเสริมให้ชาวบ้านเข้าไปจับจองที่ดินในเขตป่ามากขึ้น

ยุคที่สาม “ยุคการทำไม้เถื่อน (พ.ศ. 2508-2517)” ในยุคนี้ชาวบ้านเข้าไปตั้งถิ่นฐานในเขตป่าที่รัฐประกาศให้เป็นพื้นที่ป่าสงวนแห่งชาติ ตามพระราชบัญญัติป่าสงวนแห่งชาติปี พ.ศ. 2507 แต่เนื่องจากชาวบ้านเข้าใจว่ารัฐสงวนพื้นที่ป่าเพื่อทำสัมปทานไม้เป็นหลัก และเข้าใจว่าป่าสงวนคือการสงวนเฉพาะต้นไม้ ด้วยเหตุนี้ชาวบ้านจึงเข้าไปจับจองพื้นที่ป่าสงวนหลังบริษัทสัมปทานตัดต้นไม้แล้ว อย่างไรก็ตามการเข้าไปตั้งถิ่นฐานในเขตป่าสงวนเป็นความต้องการหาประโยชน์จากการทำป่าไม้มากกว่าการหาพื้นที่ทำกินและปลูกพืชพาณิชย์เช่นในอดีต เพราะการทำการเกษตรประสบปัญหาจากผลผลิตไม่แน่นอน และปัญหาทางการตลาดเนื่องจากเป็นพื้นที่ห่างไกล การขนส่งสินค้าลำบากไม่สามารถแข่งขันกับพื้นที่ใกล้ตลาดได้ ชาวบ้านจึงมักเข้าป่าหาพื้นที่ปลูกข้าวไร่เพื่อบริโภคและรับจ้างตัดไม้เถื่อนมากกว่า

ยุคสุดท้าย “ยุคการแย่งชิงทรัพยากร (พ.ศ. 2518-2538)” เป็นยุคที่ชาวบ้านเริ่มหันมาปลูกพืชพาณิชย์กันอย่างจริงจังมากขึ้น และเป็นการปลูกพืชเพียงไม่กี่ชนิด อาنان้ำและมังสรวพ ยกตัวอย่างการปลูกข้าวโพดในภาคเหนือตอนบนในช่วง ปีพ.ศ. 2518-2520 ที่พื้นที่ปลูกข้าวโพดเลี้ยงสัตว์มีจำนวนเพิ่มขึ้นอย่างมากในขณะที่พื้นที่ป่าลดลง การขยายตัวของพื้นที่ปลูกข้าวโพดส่วนหนึ่งเกิดจากราคาส่งออกที่สูงขึ้นและรัฐให้การสนับสนุนในหลายรูปแบบทั้งนโยบายเงินผัน นโยบายการเพิ่มสินเชื่อเกษตรกร รวมทั้งการงดการจับกุมราษฎรที่เข้าไปบุกรุกพื้นที่ป่าสงวนแห่งชาติเพื่อทำการเกษตรในปีพ.ศ. 2518 (และถูกยกเลิกในปีต่อมา) โดยพื้นที่ปลูกข้าวโพดส่วนใหญ่เป็นพื้นที่ชายขอบกระตะ เช่นในหมู่บ้านแห่งหนึ่งในจังหวัดเชียงราย พบว่ามีการอพยพของคนอีสานที่ทยอยเข้ามาซื้อที่ไร่ในเขตป่าสงวนสำหรับทำไร่ เพื่อเพาะปลูกเชิงพาณิชย์มากกว่าการปลูกเพื่อยังชีพเช่นในอดีต ซึ่งแตกต่างจากคนในพื้นที่หรือคนเมืองที่ให้ความสำคัญกับการบุกเบิกที่นามากกว่า การย้ายถิ่นฐานในยุคนี้นี้ไม่ใช่การย้ายเข้าสู่พื้นที่ป่าเพียงอย่างเดียว แต่เป็นการย้ายออกจากป่าเพื่อหางานทำในเมืองส่วนหนึ่งเกิดจากแรงงานกดดันจากรัฐที่เน้นนโยบายอนุรักษ์มากขึ้น

เช่นเดียวกับงานศึกษาของยศ ที่ศึกษาสังคมชาวนาในหลายหมู่บ้านทางภาคเหนือของประเทศไทยได้แสดงให้เห็นถึงประวัติศาสตร์ของชุมชนชาวนาที่เป็นประวัติศาสตร์ของการบุกเบิกที่ดินทำกินเพื่อตั้งถิ่นฐานและที่ทำการเกษตร เช่นที่บ้านแพด อำเภอเชียงคำ จังหวัดพะเยา ซึ่งเป็นที่ตั้งของชุมชนไทลื้อ มีการตั้งถิ่นฐานมานานกว่า 100 ร้อยปี กลุ่มคนที่อพยพมาตั้งถิ่นฐานกลุ่มแรกจะบุกเบิกทุ่งหลวงซึ่งเป็นพื้นที่ใกล้บ้านและเปลี่ยนเป็นที่นา เมื่อประชากรมีจำนวนมากขึ้นและที่ดินเริ่มขาดแคลน จึงเข้าไปบุกเบิกพื้นที่ทำกินบริเวณทุ่งล่อซึ่งอยู่ไกลจากหมู่บ้านไปประมาณ 10 กิโลเมตร (ยศ สันตสมบัติ, 2546: 210-231)

หากย้อนกลับมาพิจารณาประวัติศาสตร์การตั้งถิ่นฐานของชุมชนพื้นที่ต้นน้ำแม่คำ¹ ก็เป็นประวัติศาสตร์ของการอพยพและบุกเบิกที่ดินในการตั้งถิ่นฐานและที่ทำการเกษตร โดยพบว่าผู้คนส่วนใหญ่อพยพมาจากจังหวัดเชียงใหม่และลำพูน เป็นการเคลื่อนย้ายจากแอ่งที่ราบลุ่มเชียงใหม่-ลำพูน มายังแอ่งที่ราบลุ่มแห่งใหม่ โดยเริ่มตั้งถิ่นฐานบริเวณที่ราบลุ่มตามลำน้ำแม่คำ และขยายพื้นที่เข้าไปติดบริเวณเชิงเขาทางด้านทิศตะวันตก ติดกับฝายผาม้า ซึ่งเป็นต้นน้ำฝายแรกของแม่น้ำคำ (ดูรูปภาพที่ 2.1) แม่น้ำคำมีพื้นที่รับน้ำทั้งหมดกว่า 116,000 ไร่ ไหลผ่านพื้นที่ 37 หมู่บ้านในพื้นที่ 9 ตำบลก่อนจะไหลลงสู่แม่น้ำโขงที่อำเภอเชียงแสน มีระบบการจัดน้ำทั้งหมด 6 ฝายได้แก่ ฝายผาม้า ตั้งอยู่ที่บ้านหนองแยงหมู่ที่ 7 ต.แม่คำ, ฝายกล้วยคำ ต.ศรีคำ, ฝายเกาะไม้เรียวหรือฝายเมืองอุดม ต. จันจว้าใต้, ฝายใบไผ่ ต.บ้านด้าย, ฝายป่าถ่อน ต.ศรีคอนมูล และฝายร่องธาตุ ต.บ้านด้าย² (สุภาพ ขอมปวนและคณะ, 2549: 63-68)

พื้นที่ในงานศึกษานี้จะพิจารณาเฉพาะชุมชนต้นน้ำคำ ตั้งอยู่ในเขตตำบลแม่คำ อ.แม่จัน จ.เชียงราย อยู่ห่างจากตัวจังหวัดเชียงรายมาทางทิศเหนือประมาณ 37 กิโลเมตรหากเดินทางต่อไปราว 28 กิโลเมตรตามทางหลวงแผ่นดินหมายเลข 1011 จะถึงอำเภอแม่สาย ครอบคลุมพื้นที่ประมาณ 5.7 ตารางกิโลเมตร (เทศบาลตำบลแม่คำ, 2552) นับตั้งแต่พื้นที่บริเวณเชิงเขาทางด้านทิศตะวันตกติดกับฝายผาม้าเรื่อยมาจนถึงถนนพหลโยธิน (ดูรูปภาพที่ 1) พื้นที่ดังกล่าวจะเรียกว่า

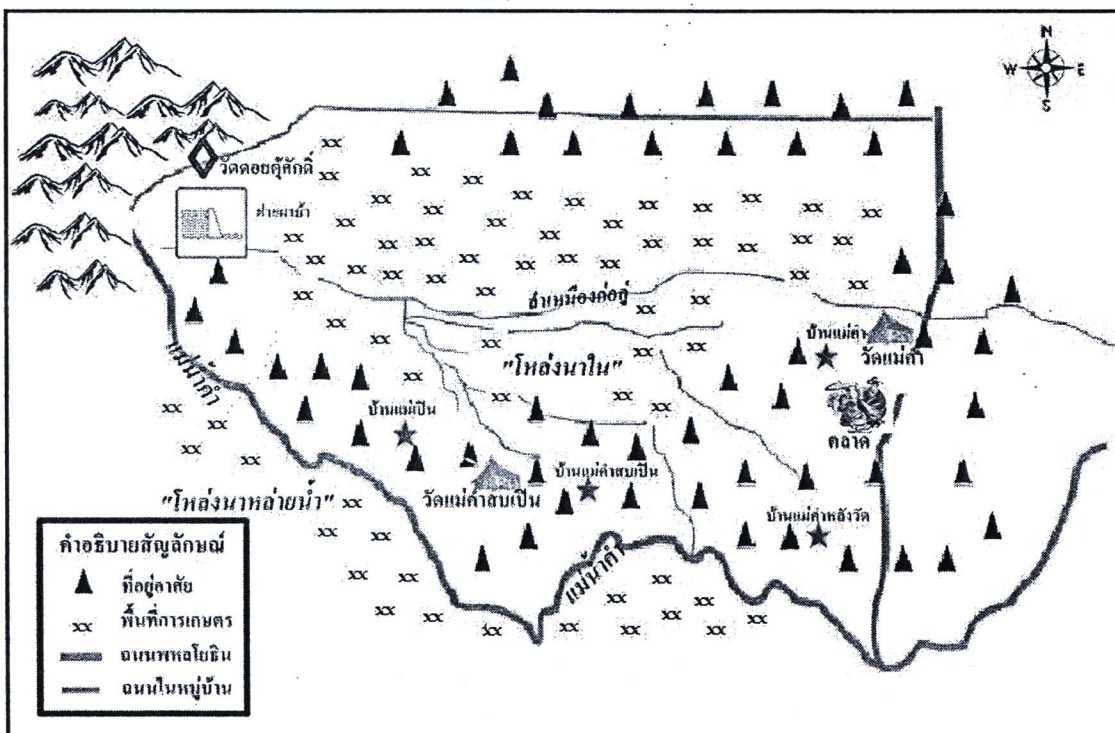
¹ แม่น้ำคำ ต้นน้ำเกิดจากภูเขาทางด้านทิศตะวันตกของอำเภอแม่ฟ้าหลวง ซึ่งเป็นพรมแดนระหว่าง ไทย-พม่า มีลำน้ำสาขาย่อย 10 สาขา เช่น ลำห้วยผึ้ง น้ำแม่สลอง ห้วยอ่องร่อง ห้วยหก ห้วยขวก ไหลผ่านอำเภอแม่จัน อำเภอแม่สาย และอำเภอเชียงแสน ไปบรรจบกับแม่น้ำโขงที่บ้านสบคำ อำเภอเชียงแสนรวมความยาวประมาณ 117 กิโลเมตร (เครือข่ายสภาชุมชนจังหวัดเชียงราย, 2553)

² ข้อมูลในปี 2551 กล่าวว่าในช่วงเดือนมกราคม-มีนาคม ซึ่งเป็นฤดูแล้ง ปริมาณน้ำมีน้อยเพียงพอแก่การใช้น้ำบริโภคและปลูกพืช โดยมีพื้นที่เพาะปลูกรวม 45,373 ไร่ แบ่งเป็นเขตพื้นที่ฝายผาม้า 14,423 ไร่, ฝายกล้วยคำ 13,000 ไร่, ฝายเกาะไม้เรียว 750 ไร่, ฝายใบไผ่ 2,500 ไร่, ฝายป่าถ่อน 3,200 ไร่ ฝายร่องธาตุ 11,500 ไร่ รวม 45,373 ไร่ ในฤดูฝนน้ำมีปริมาณและเป็นการปลูกข้าวนาปี โดยมีพื้นที่ปลูกข้าวนาปี รวม 85,000 ไร่ แบ่งเป็น ฝายผาม้า 30,000 ไร่ ฝายกล้วยคำ 28,000 ไร่ ฝายเกาะไม้เรียว 1,500 ไร่ ฝายใบไผ่ 2,500 ไร่ ฝายป่าถ่อน 6,500 ไร่ ฝายร่องธาตุ 20,000 ไร่ รวม 85,000 ไร่ (สำนักงานความหลากหลายทางชีวภาพ, 2551)

โหล่ง” ต้นน้ำแม่คำ โดยจะพิจารณาโหล่งในฐานะที่ไม่ได้เป็นพื้นที่ทางภูมิศาสตร์ที่จำกัดบนพื้นที่ตามการแบ่งเขตปกครอง แต่เป็นพื้นที่ที่มีความสัมพันธ์ผ่านระบบการผลิตร่วมกันโดยเป็นการปลูกข้าวและผักสดอย่างเข้มข้น ดังที่ชาวบ้านกล่าวว่า “มีกำ ‘โหล่ง’ นี้ดีเยี่ยมจะอี่”

คำว่า “โหล่ง” ในที่นี้ผู้ศึกษาใช้ตามการอธิบายของชาวบ้านว่า “โหล่งนี้เป็นยะสวนกัน” ซึ่งเป็นการอธิบายบนลักษณะร่วมทางการผลิตของเกษตรกร คือมีการทำสวนผัก เกษตรกรอ้างอิงหรือผูกโยงตนเองไว้กับลักษณะทางการผลิตที่เป็นการเพาะปลูกผักเพื่อขายกันอย่างเข้มข้นตลอดทั้งปี พร้อมกับการปลูกข้าว โดย “โหล่ง” มีลักษณะทางกายภาพเป็นที่ราบติดเชิงเขาขนาดใหญ่ ชาวบ้านแบ่งพื้นที่โหล่ง ออกเป็นสองโหล่ง ได้แก่ “โหล่งนาใน” หมายถึงพื้นที่เกษตรกรรมที่ใช้น้ำคำจากลำเหมืองกอกู้ที่ชาวบ้านขุดเพื่อใช้สำหรับการเกษตร โหล่งนาในครอบคลุมพื้นที่เกษตรกรรมบ้านแม่คำสบเป็นหมู่ 1 และบ้านแม่เป็นหมู่ 14 ตำบลแม่คำ และ “โหล่งนาล้านน้ำ” พื้นที่ทางทิศใต้ของแม่น้ำคำ ครอบคลุมพื้นที่การเกษตรใน ตำบลศรีคำ นอกจากนี้ยังมีพื้นที่เพาะปลูกผักริมฝั่งน้ำ หรือสวนปง

รูปภาพที่ 2.1 พื้นที่การตั้งถิ่นฐานและพื้นที่เกษตรกรรมใน “โหล่ง” ต้นน้ำแม่คำ

ที่มา: การเก็บข้อมูลภาคสนามระหว่างปี 2551-2552

พัฒนาการทางประวัติศาสตร์และการตั้งถิ่นฐานของผู้คนในโหล่งนี้ ส่วนใหญ่อพยพมาจากเชียงใหม่และลำพูน เนื่องจากประสบกับปัญหาที่ดินทำกินไม่เพียงพอและขาดความอุดมสมบูรณ์ โดยพบว่าโหล่งนี้มีการตั้งถิ่นฐานครั้งแรกในช่วงพ.ศ. 2423 ของคนของที่อพยพมาจากลำพูนของกลุ่มตระกูลคำเงิน โดยมาตั้งรกรากบริเวณพื้นที่ราบลุ่มที่แม่น้ำคำมาสบกับแม่น้ำเป็น จึงเรียกให้ชื่อชุมชนว่า ‘บ้านแม่คำสบเป็น’ ซึ่งเดิมโหล่งนี้มีการตั้งถิ่นฐานของเงี้ยว (ไทใหญ่) อยู่ก่อนแล้ว แต่เมื่อมีคนอพยพมาจากลำพูนเข้ามาตั้งถิ่นฐานมากขึ้นเรื่อยๆ กลุ่มชนดั้งเดิมอย่างไทใหญ่จึงต้องโยกย้ายออกจากหมู่บ้าน (ประวัติบ้านแม่คำสบเป็น, มปป) ต่อมาราวปี 2430 มีผู้คนจากบ้านบ่อแก้ว อ. สันกำแพง จ. เชียงใหม่ และจากบ้านทุ่งโป่ง และบ้านแม่แรง อ. ปากบ่อง จ. ลำพูน และจากบ้านห้วยกาน อ. บ้านโฮ้ง จ. ลำพูน ทั้งหมด 5 ครัวเรือนมาตั้งถิ่นฐานทางทิศตะวันออกอยู่ห่างจากบ้านบ้านแม่คำสบเป็นประมาณ 3 กิโลเมตร และให้ชื่อว่าบ้านแม่คำ กลุ่มตระกูลสำคัญได้แก่ กลุ่มตระกูลชาวคำเขตซึ่งมาจากลำพูน และกลุ่มตระกูลใจปิ่นตาที่มาจากเชียงใหม่ การตั้งถิ่นฐานของผู้คนสร้างกระจัดกระจายสลับกับป่าไม้สักและป่าเขมรชฎา เดิมบ้านแม่คำหลังวัดเป็นส่วนหนึ่งของบ้านแม่คำก่อนจะแยกเขตการปกครองราวทศวรรษ 2510 โดยให้พื้นที่บริเวณทิศใต้ติดกับแม่น้ำคำและติดบ้านแม่คำสบเป็นเป็น “บ้านแม่คำหลังวัด” และในปี 2548 บ้านแม่คำสบเป็นขอแยกการปกครองออกเป็นสองหมู่บ้านโดยให้พื้นที่ทางทิศตะวันตกเป็น “บ้านแม่เป็น” (ดูรูปภาพที่ 2.1)

ลำดับของการอพยพเข้ามาตั้งถิ่นฐานทำให้กลุ่มคนที่อพยพเข้ามาอยู่ภายหลังบุกเบิกพื้นที่ทำกินในโหล่งได้ยากและมีข้อจำกัดมากขึ้น แรงกดดันจากจำนวนประชากรที่เพิ่มมากขึ้น สวนทางกับพื้นที่เพาะปลูกมีจำกัดทำให้กลุ่มคนที่อพยพมาภายหลังต้องหาที่ทำกินนอกโหล่ง ดังตัวอย่างของคนบ้านแม่คำหลังวัด ประวัติศาสตร์จากคำบอกเล่าของผู้คนในหมู่บ้านได้สะท้อนให้เห็นถึงข้อจำกัดในการแสวงหาพื้นที่ตั้งถิ่นฐานและการเข้าถึงพื้นที่เพาะปลูกในโหล่งที่อุดมสมบูรณ์ โดยกลุ่มตระกูลที่เข้ามาอยู่ในช่วงแรกเช่นกลุ่มตระกูลใจปิ่นตา ได้เลือกตั้งรกรากบริเวณที่เป็นที่ดอนอยู่ห่างจากแม่น้ำคำไม่เสี่ยงต่อการถูกน้ำท่วม ขณะที่ผู้อพยพมาภายหลังต้องขยับไปสร้างบ้านอยู่ติดน้ำคำเพิ่มขึ้น เช่นเดียวกับพื้นที่ทำการเกษตรที่ผู้มาอยู่ก่อนสามารถบุกเบิกไปเป็นจำนวนมาก ข้อจำกัดในการเข้าถึงที่ดินที่มีแต่แรกเริ่มเป็นปัจจัยผลักดันที่สำคัญประการหนึ่งที่ทำให้ผู้คนในหมู่บ้านนี้เข้าสู่สถานะไร้ที่ดินทำกิน และกลายเป็นหมู่บ้านที่มีผู้คนประกอบอาชีพนอกภาคเกษตรกรรมมากที่สุดเมื่อเทียบกับชุมชนอื่นๆ ภายในโหล่งเดียวกัน

2.2 พัฒนาการทางประวัติศาสตร์ของบ้านแม่คำหลังวัด

หมู่บ้านแห่งนี้มี 130 ครัวเรือน ประชากร 538 คน เป็นชาย 252 คน และหญิง 286 คน (เทศบาลตำบลแม่คำ, 2552) อยู่ในเขตเทศบาลตำบลแม่คำ ห่างจากที่ว่าการอำเภอแม่จันไปทางทิศเหนือประมาณ 10 กิโลเมตรและห่างจากจังหวัดเชียงรายไปทางทิศเหนือประมาณ 40 กิโลเมตร หมู่บ้านดังกล่าวตั้งอยู่บนที่ราบลุ่มขนาดใหญ่ของกลุ่มน้ำแม่จัน (น้ำแม่คำ)³ มีแม่น้ำคำไหลผ่านทางทิศใต้ของหมู่บ้าน

ต่อไปนี้จะเป็นการอธิบายถึงพัฒนาการทางประวัติศาสตร์ของหมู่บ้านแม่คำหลังวัด นับตั้งแต่การตั้งถิ่นฐานจนถึงปัจจุบัน เพื่อแสดงให้เห็นถึงการเปลี่ยนแปลงระบบการผลิต การเปลี่ยนแปลงกำลังแรงงานจากการอพยพเข้า-ออกในพื้นที่ของผู้คน และการเปลี่ยนมือในการถือครองที่ดินการเกษตร, ที่ทำให้คนในหมู่บ้านแห่งนี้ไม่มีที่ดินทำกิน และต้องพึ่งพิงรายได้จากการประกอบอาชีพนอกภาคเกษตรกรรมเป็นหลัก ทั้งที่ตั้งอยู่ในพื้นที่ที่อุดมสมบูรณ์ และเหมาะสมแก่การทำเกษตรกรรมมากที่สุดแห่งหนึ่งในจังหวัดเชียงราย

โดยแบ่งออกเป็น 3 ยุค ดังนี้ยุคแรก “ยุคของการอพยพเข้ามาตั้งถิ่นฐานและการบุกเบิกที่ดินทำกิน (ก่อนทศวรรษ 2460-2490)” ยุคที่สอง “ยุคพัฒนา”: พลวัตของการผลิตเชิงพาณิชย์และการขายแรงงาน (ทศวรรษ 2500- 2520)” และยุคที่สาม “ยุคแรงงานรับจ้างในระบบการผลิตขนาดเล็ก (ทศวรรษ 2530-ปัจจุบัน)”

2.2.1 ยุคของการอพยพเข้ามาตั้งถิ่นฐาน และการบุกเบิกที่ดินทำกิน (ก่อนทศวรรษ 2460- 2490)

ในอดีตพื้นที่ในโฮ่งมีการตั้งถิ่นฐานของกลุ่มคนที่อพยพมาเป็นลำดับแรก หมู่บ้านหลักๆ ในโฮ่งนี้มีเพียงบ้านแม่คำหลวงและบ้านแม่คำสบเป็น ก่อนที่แยกตัวออกมาเป็นหมู่บ้านแม่คำหลังวัดและบ้านแม่คำตลาดในปัจจุบัน ต่อมาพ่อใจ อินตะ ได้นำผู้คนจากเชียงใหม่และลำพูนเข้ามาตั้งถิ่นฐานในพื้นที่บ้านแม่คำหลังวัดในปัจจุบัน เพื่อหลีกเลี่ยงปัญหาที่ดินทำกินไม่เพียงพอและขาดความอุดมสมบูรณ์ แม้จะไม่สามารถระบุได้ชัดเจนว่าเกิดขึ้นในปี พ.ศ.ใด แต่สิ่งที่สะท้อนให้เห็นคือพื้นที่บริเวณดังกล่าวยังมีพอให้คนที่อพยพมาภายหลังบุกเบิกได้ สำหรับคนที่อพยพมาก่อน จะมีความได้เปรียบในการเลือกที่ดินในการสร้างบ้าน เช่นกลุ่มตระกูลใจปิ่นตาที่เข้ามาเป็นกลุ่มแรกๆ ได้สร้างบ้านบนที่ดินทางทิศตะวันออกของหมู่บ้านซึ่งเป็นที่ดอน เช่นเดียวกับที่ดินทำกินที่อยู่ใกล้บ้านและเป็นที่อุดมสมบูรณ์ บางครัวเรือนยังสามารถขยายที่ทำกินเพิ่มด้วยการบุกเบิก

³ การเรียกพื้นที่ลุ่มน้ำถือตามการแบ่งพื้นที่ลุ่มน้ำของสถานีพัฒนาที่ดินเชียงราย สำนักงานพัฒนาที่ดินเขต 7 กรมพัฒนาที่ดิน

ที่ดินออกไปนอกโหล่ง เช่นที่นาสันเสือด้าย (แม่คำบ้านใหม่ในปัจจุบัน) หรือที่บ้านป่าเปา ซึ่งไม่ไกลจากโหล่งมากนัก

ในช่วงปี 2460 ซึ่งเป็นปีที่แม่ฮุยปัน (อายุ 93 ปี) อพยพมาจากจังหวัดเชียงใหม่ ได้เล่าให้ฟังว่า “ตอนมาสร้างบ้านอยู่ที่นี่ก็พบว่ามีคนอาศัยอยู่ก่อนแล้ว แต่ไม่มากนัก เป็น ‘บ้านห่าง’ สลับกับคันไม้ขนาดใหญ่ มีสภาพเป็นบ้านอยู่ท่ามกลางป่าไม้” การอพยพมักมากันเป็นกลุ่มๆ ละ 2-3 ครอบครัว แม่ฮุยปันกล่าวว่า “ตอนที่ตนอพยพมากับพ่อแม่ในวัยประมาณ 8 ปี เนื่องจากการกินอยู่ที่เชียงใหม่มีความลำบากจึงพากันอพยพมา โดยใช้วิธีเดินเท้ามาเรื่อยๆ มีวัว ‘ต่าง’ (ขน) ของใช้ สัมภาระต่างๆ ค่ำไหนนอนนั่น เมื่อมาถึงบ้านนี้ส่วนใหญ่มี ‘เงี้ยว’ (ไทใหญ่) อาศัยอยู่ก่อนแล้ว” ในช่วงทศวรรษนี้แม้ยังสามารถบุกเบิกพื้นที่สร้างบ้านเรือนได้ แต่สำหรับที่ทำกินต้องบุกเบิกไกลจากที่บ้าน เช่น ครอบครัวยุ้ยปันต้องแสวงหาที่ดินไกลออกไปจากหมู่บ้าน โดยกล่าวว่า “เมื่อครั้งที่อพยพมาแล้วบ้านคนจะมีไม่มากนักแต่พื้นที่ที่แผ้วถางง่ายและเหมาะแก่การเพาะปลูกถูกจับจองไว้หมดแล้ว ครอบครัวของคนจึงต้องไปบุกเบิกจนถึงต้นสร้าง (บ้านสันนาปัจจุบัน) โดยสามารถบุกเบิกได้เพียง 8 ไร่”

อาจกล่าวได้ว่าในช่วงเวลา 30 ปีนับตั้งแต่การอพยพมาตั้งถิ่นฐานของคนกลุ่มแรก ความแตกต่างของผู้คนในชุมชนเดียวกันก็ปรากฏเห็นชัดเจนขึ้น “คนมาเยี่ยะ มาสร้าง (บ้าน) อยู่ก่อนก็มีสมบัติบ้าง มีบ้านดีๆ อยู่ ถ้ามีเงินติดตัวมาตั้งแต่ย้ายมาก็บุก (ที่ดิน) ได้นัก เพราะมีดั่งค้ำจ้งคนมาบุก ที่บุกนา...อย่างบ้านป้อฮุยตา (ใจป็นตา) หลัวใหญ่ มุง (กระเบื้อง) ดินขอ ส่วนใหญ่ไม่ค่อยมีใครได้ มุงดินขอ มุงคากันทั้งนั้น เป็น (พ่อฮุยตา) มีน่านัก ควายเป็นก็มีหลายตัว” (สัมภาษณ์แม่ฮุยปัน เวชวงศ์, 8 กรกฎาคม 2551) คำกล่าวนี้สอดคล้องกับการตั้งข้อสังเกตของรัตนพร ต่อถือครองที่ดินของหมู่บ้านในภาคเหนือว่า ผู้ที่อพยพมาก่อนหากมีแรงงาน และทุนจะมีที่นามากและอยู่ใกล้แหล่งน้ำ ส่วนคนมาทีหลังจะได้ที่นาไกลออกไปและมีความอุดมสมบูรณ์น้อยกว่า

(รัตนพร เศรษฐกุล, 2546: 61)

การอพยพมาตั้งถิ่นฐานของผู้คนจากเชียงใหม่และลำพูนยังคงมีอย่างต่อเนื่อง ส่วนใหญ่จะมาตามคำบอกกล่าวและชักชวนของคนมีมาอยู่ก่อน ดังนั้น แม้ในเบื้องต้นจะยังไม่สามารถบุกเบิกที่บ้านได้เพราะมีข้อจำกัดด้านแรงงานหรือไม่มีกำลังซื้อพอที่จะอาศัยอยู่กับคนรู้จักที่มาจากบ้านเดียวกัน หรืออาศัยอยู่กับญาติก่อนแล้วจึงค่อยหาทางขยับขยายต่อไป แต่สำหรับที่ดินทำกินเป็นสิ่งที่ทุกครัวเรือนจำเป็นต้องแสวงหาเพื่อความมั่นคงในการดำรงชีพ โดยจะพบว่าในช่วงทศวรรษ 2480 ทางเลือกในการแสวงหาที่ดินทำกินของคนทีเพิ่งอพยพมา 2 ทางเลือกได้แก่ การเลือกบุกเบิกพื้นที่ใหม่ด้วยตนเองแต่อยู่ไกลจากหมู่บ้านออกไป เช่นฮุยปัน และ/หรือเลือกที่จะซื้อที่ดินที่ถูกบุกเบิกแล้ว หรือที่เรียกว่า “คำมีดคำมุย” ดังเช่นฮุยเฮือน (อายุ 67 ปี) ที่ขณะนั้นอายุ 5 ขวบ ได้นั่งรถมากับ

พ่อแม่ จากบ้านกิ้วเลหลวง ต.ยูหว่า อ.สันป่าตอง จ.เชียงใหม่ มาตั้งถิ่นฐานในหมู่บ้านแห่งนี้ ส่วนที่ดินทำกินได้ซื้อที่ที่บุกเบิกแล้วจากคนบ้านป่าขางน้อย เหตุที่เลือกที่ไกลออกไปจากบ้านเพราะที่ดินที่อยู่ไกลมีราคาถูกกว่า “ตั้งค์เฮาบ่ามี เงินเฮาน้อย” (สัมภาษณ์อู๋เฮือน ภิญโญฤทธิ, 12 กันยายน 2552) ผู้เข้ามาตั้งถิ่นฐานบางรายอาจใช้ทั้งการบุกเบิกที่ดินด้วยแรงงานในครัวเรือนของตนเองและการซื้อเพิ่มเติม เช่นกรณีของอู๋เฮล้า (อายุ 72 ปี) เล่าให้ฟังว่า เมื่อครั้งพ่อแม่ของตนอพยพมาจากบ้านกิ้วเลหลวง อ.สันป่าตอง จ.เชียงใหม่ ได้ไปบุกเบิกที่ทำนาที่บ้านสันนาจำนวนหนึ่งก่อนที่จะขอซื้อที่ดินที่บุกเบิกแล้วเพิ่มเติมจนมีที่ดินราว 10 ไร่ โดยใช้สิ่งของมีค่าเล็กๆ น้อยๆ ที่ติดตัวมาจากเชียงใหม่ เช่น ต่างหู แหวน เปลี่ยนเป็นเงินแล้วนำมาซื้อที่ดิน (สัมภาษณ์อู๋เฮล้า คำแดง, 16 ธันวาคม 2552)

การเพาะปลูกในยุคนี้เป็นการผลิตเพื่อยังชีพเป็นหลัก พืชผักต่างๆ ที่เหลือจากการบริโภคในครัวเรือนจะถูกนำไปขายที่ตลาด ข้าวที่ใช้ปลูกเป็นข้าวสายพันธุ์ท้องถิ่น ได้แก่ ข้าวแก้ว ข้าวเทวดา ข้าวรวด ซึ่งปลูกปีละหนึ่งครั้งในช่วงเดือนมิถุนายนถึงเดือนสิงหาคม นอกจากการทำนาแล้ว ยังมีการปลูกข้าวไร่ และพืชอื่นๆ ไม่ว่าจะเป็น บวบ แตงกวา พริก มะเขือเทศ ต้นหอม และข้าวโพดเลี้ยงสัตว์ บริเวณเหนือฝาย (ผาม้า) หรือ ดินคอยตุ้ศักดิ์ ซึ่งเป็นพื้นที่เชิงเขาทางทิศตะวันตกของหมู่บ้าน เช่นเดียวกับพื้นที่ริมฝั่งแม่น้ำคำหรือ “ที่ปง” ซึ่งชาวบ้านใช้เป็นพื้นที่ปลูกผักต่างๆ สำหรับปลูกเพื่อบริโภคภายในครัวเรือนและนำไปขายหากเหลือจากการบริโภค

การทำนาในขณะนั้นเป็นการใช้แรงงานในครัวเรือน และการแลกเปลี่ยนแรงงานระหว่างครัวเรือน หรือที่เรียกว่า “การเอามือเอววัน” มีการใช้ควายเพื่อเทียมคราดสำหรับไถนา นอกจากนี้ยังมีแรงงานจากครัวเรือนที่ข้าวไม่พอกินอาจมา “ขอช่วยเอาข้าว” ในการปลูกข้าวและเก็บเกี่ยว โดยจะรับค่าตอบแทนเป็นข้าวหลังจากเก็บเกี่ยวเสร็จแล้ว การที่ข้าวหวัดหรือข้าวไม่พอกินส่วนหนึ่งเป็นเพราะสาเหตุจากธรรมชาติคือ สภาพพื้นที่ไม่อุดมสมบูรณ์ น้ำในการเกษตรไม่เพียงพอ ประสบกับศัตรูพืชในนาข้าว และการมีที่ดินขนาดเล็กทำให้ผลผลิตที่ได้ไม่เพียงพอต่อความต้องการบริโภคของสมาชิกในครัวเรือน วิธีแก้ปัญหาของคนในหมู่บ้านคือ การหาบของไปแลกเปลี่ยนยังหมู่บ้านข้างเคียงเช่นบ้านแม่คำสบบเป็น โดยเป็นการแลกเปลี่ยนระหว่างข้าวกับของกินของใช้ เช่น เมี่ยง ยา เนื้อหมู ปลา น้ำมันก๊าด ไม้ขีดไฟ ตลอดจนของอื่นๆ ซึ่งเป็นของที่ซื้อหามา จนเป็นที่มาของวลี “บ้านสองเปาะยอม” อันหมายถึงการหาบข้าวกลับมาหลังจากแลกเปลี่ยนสิ่งของแล้ว แต่มีการ “ยอม” คือเอาข้าวออกเล็กน้อยไม่ให้เต็มจนเกินไป อนึ่ง แม้จะมีตลาดซึ่งเป็นพื้นที่สำหรับการแลกเปลี่ยนสิ่งของด้วยเงินตรา โดยชาวบ้านนำพืชผัก หรือข้าวที่เหลือจากการบริโภคมาขายอยู่แล้วก็ตาม ทว่าการหาบของไปแลกเปลี่ยนกับหมู่บ้านข้างเคียงอื่นๆ ไม่เพียงมีเหตุผลทางด้านเศรษฐกิจเท่านั้นแต่มีเหตุผลทางด้านสังคมด้วย

คนที่หาบของไปแลกกับข้าวจากหมู่บ้านข้างเคียง ส่วนมากจะเป็นครัวเรือนที่ “ข้าวหวิด” คือได้ข้าวน้อยจากการผลิตในรอบปีที่ผ่านมาทำให้ไม่พอบริโภค ดังคำบอกเล่าของแม่อุ้ยปัน ผู้บุกเบิกการเอาสิ่งของไปแลกข้าวเป็นคนแรกในหมู่บ้าน เพราะครอบครัวของแม่อุ้ยปันมีที่นา 8 ไร่ และมีแต่ลูกสาว จึงมีข้อจำกัดในการใช้แรงงานในการทำนา และข้าวที่ปลูกไม่เพียงพอกับความ ต้องการบริโภคของครัวเรือน (สัมภาษณ์แม่อุ้ยปัน เวชวงศ์, อ้างแล้ว) จึงหาบข้าวไปแลกกับของกิน ของใช้แทนการไปซื้อข้าวที่ตลาด เพราะถือเป็นการสร้างความสัมพันธ์กับคนต่างหมู่บ้าน ดังใน กรณีของแม่อุ้ยปันก็มีการสร้างความสัมพันธ์กับคนที่ไปแลกเปลี่ยนสิ่งของด้วยกันประจำจนนับถือ กันเป็นพี่เป็นน้อง

ขณะเดียวกันครัวเรือนอื่นๆ ได้หาหนทางในการสร้างความหลากหลายในการดำรงชีพ ด้วยการทำงานนอกเหนือจากงานในไร่นา ซึ่งหน้าที่ส่วนใหญ่จะเป็นของผู้หญิง นับตั้งแต่การดูแล บ้าน เลี้ยงดูลูก ดูแลปศุสัตว์ที่เลี้ยงไว้ รวมทั้งการทำงานอื่นๆ ที่ก่อให้เกิดรายได้ เช่นการนำข้าว หรือ ผักไปขายที่ตลาด หรือการทำงาน “รับจ้าง” ซึ่งเป็นการรับจ้างทำงานทั่วไป ไม่ใช่งานในนา เป็นต้น ว่างานรับจ้างเลี้ยงหมู เลี้ยงควาย เลี้ยงเด็ก คำข้าว สำหรับค่าตอบแทนในการเลี้ยงหมู เลี้ยงควายจะ เป็นการเลี้ยงแบบฝาก⁴ หากเป็นการรับจ้างคำข้าวก็จะได้ข้าว และ/หรือแลกเปลี่ยนเป็นค่าตอบแทน เช่นเดียวกับการรับจ้างดูแลเด็กเล็กๆ ในหมู่บ้าน ส่วนการจ้างด้วยเงินอาจพบในกรณีของการจ้างคน ไปปักหลักฝาย เช่นในกรณีของแม่อุ้ยปัน ที่หลังจากสามีเสียชีวิตแล้วก็ไม่มีใครในครอบครัวที่จะไป ปักหลักฝาย เพราะตนเองมีแต่ลูกสาวสาว ดังนั้นแม่อุ้ยปันจึงใช้วิธีการจ้างผู้ชายในหมู่บ้านไป ทำงานนี้แทน

สำหรับผู้ชาย นอกจากงานในนาข้าวแล้ว ส่วนใหญ่จะทำกิจกรรมของส่วนรวมหรือ กิจกรรมที่ทำกันเป็นกลุ่ม เช่น การเป็นตัวแทนของครัวเรือนไปซ่อมแซม และปรับปรุงฝายทุกๆ ปี โดยมีข้อกำหนดว่าต้องนำไม้มาทำหลักฝายครัวเรือนละ 150 เล่ม หากครัวเรือนใดไม่ส่งตัวแทนไป ก็จะถูกปรับเป็นเงิน เช่นเดียวกับคนที่เอาไม้มาไม่ครบ 150 เล่ม ก็จะต้องเสียค่าปรับเช่นเดียวกัน ไม่ เพียงเท่านั้นหลังจากเก็บเกี่ยวข้าวเสร็จแล้วช่วงเช้าพรรษาผู้ชายในหมู่บ้านก็จะรวมตัวกันประมาณ 3-4 คน เดินไปตัดไม้ในป่าบริเวณบ้านแม่สลองโน บ้านป่าเมี่ยง มีทั้งการไปเข้าเียนกลับและการอยู่ ค้างคืน ชาวบ้านให้เหตุผลว่าการตัดไม้เป็นเหมือนกิจกรรมยามว่างเว้นจากการเก็บเกี่ยวของผู้ชาย โดยการไปตัดไม้ส่วนมากจะเป็นการไปตัดแล้วนำมาเก็บสะสมไว้เพื่อจะสร้างบ้าน เช่นพ่ออุ้ยฮั่น (อายุ 79 ปี) เล่าให้ฟังว่า “พอหมดหน้านาจีชวนกัน 3-4 คน เดินไปตัดไม้ พอจากนั้นก็เอาไม้ส้อยลาก ออกมาจากป่า” หรือหากเป็นการเข้าไปอยู่ในป่าตลอดช่วงเช้าพรรษาหลังปลูกข้าวเสร็จแล้ว ก็จะเข้า

⁴ คือ การรับจ้างเลี้ยงหมู เลี้ยงควายให้ เมื่อแม่พันธุ์ที่รับจ้างเลี้ยงให้ลูกจำนวน 2 ตัว ผู้เลี้ยงจะได้ค่าตอบแทนเป็นลูกของสัตว์ นั้นๆ จำนวน 1 ตัว ในกรณีที่แม่พันธุ์ให้ลูกเพียงหนึ่งตัวก็จะรองจนกว่าจะให้ลูกอีกเพื่อเป็นค่าตอบแทนสำหรับคนเลี้ยง

ไปตัดไม้ทิ้งไว้ พอหลังจากเกี่ยวข้าวเสร็จประมาณเดือนพฤศจิกายนถึงธันวาคมก็กลับเข้าไปตัดรากไม้ ตัดปลาย แล้วก็เลื่อยไม้ก่อนที่จะลากออกมา (สัมภาษณ์พ่อยืน ใจปิ่นตา, 22 กรกฎาคม 2552) กิจกรรมการตัดไม้ยังเป็นการสร้างรายได้อีกทางหนึ่งของบางครัวเรือน เช่นครอบครัวของยายแก้ว (อายุ 76 ปี) เล่าให้ฟังว่า “ที่ดินที่สร้างบ้านอยู่ตอนนี้ก็ซื้อได้เพราะเงินจากการขายไม้ที่ไปตัดในป่านั้นแหละ” (สัมภาษณ์แม่อุ้ยแก้ว ชาวคำเซต, 17 กรกฎาคม 2551)

ช่วงทศวรรษ 2490 ยังคงมีการอพยพของผู้คนเข้ามาอยู่ในหมู่บ้านอย่างต่อเนื่อง ทว่าคนที่อพยพมาบางส่วนก็ไม่มีกำลังแรงงานและศักยภาพพอที่จะขอซื้อที่ดินหรือบุกเบิกที่ดินทำกินซึ่งอยู่ไกลจากหมู่บ้านออกได้ คนกลุ่มนี้ใช้วิธีอยู่อาศัยกับญาติพี่น้องที่อพยพมาก่อน และแยกตัวออกมาในตอนแต่งงาน เช่นแม่อุ้ยเขียว (อายุ 70 ปี) ที่พ่อแม่อพยพมาจากเชียงใหม่ในช่วงต้นทศวรรษ 2490 และได้บุกเบิกที่ดินหรือขอแบ่งซื้อเพื่อให้มีที่ดินเป็นของตนเอง แต่ใช้วิธีสร้างบ้านบนที่ดินของคนรู้จักแทน และนับตั้งแต่จำความได้อุ้ยเขียวก็ดำรงชีพด้วยการทำงานรับจ้างทั่วไป และไปช่วยเอาข้าวจากครัวเรือนที่ครอบครัวของตนอาศัยอยู่ด้วย (สัมภาษณ์แม่อุ้ยเขียว ใจคำมา, 18 กรกฎาคม 2551)

ทศวรรษเดียวกันนี้ชาวบ้านได้เริ่มปลูกยาสูบ เพราะมีโรงงานยาสูบมาตั้งอยู่ที่บ้านเหมืองกลาง ต.ศรีคำ อ.แม่จัน ชาวบ้านจะปลูกยาสูบภายหลังจากเก็บเกี่ยวข้าวเสร็จแล้วโดยใช้พื้นที่บางส่วนของที่นา ยาสูบที่นำมาปลูกเป็นต้นกล้าที่ทางโรงงานเพาะไว้ โรงงานจะเข้ามามีบทบาทตั้งแต่ต้น โดยมีนายตรวจเป็นผู้ให้ความรู้ในการเพาะปลูกครั้งแรก ทั้งระยะการปลูก การดูแล และการขายผลผลิตทั้งหมดก็ต้องขายให้กับทางโรงงาน โดยชาวบ้านจะเก็บใบยาสูบและใส่ล้อเข็นนำไปขายให้กับโรงงานยาสูบที่บ้านเหมืองกลางด้วย แม้ว่าการส่งเสริมให้ปลูกยาสูบมีมาก่อนหน้านั้นในราวทศวรรษ 2470 แต่เนื่องจากความต้องการยาสูบในประเทศเพิ่มมากขึ้น และรัฐบาลได้ขึ้นภาษีนำเข้ายาสูบจากต่างประเทศในปี พ.ศ. 2477 จาก หาบละ 29.66 บาท มาเป็นหาบละ 74.92 บาท ทำให้บริษัทยาสูบจากต่างประเทศหันมารับซื้อยาสูบจากชาวบ้านมากขึ้น นอกจากนี้ยังมีคนไทยที่เข้าไปลงทุนทำเตาอบในภาคเหนือมากขึ้นหรือที่เรียกว่า “พ่อเลี้ยงเตาอบ” (รัตนพร เศรษฐกุล, 2546: 109)

2.2.2 ยุค “พัฒนา”: พลวัตของการผลิตเชิงพาณิชย์และการขายแรงงาน (ทศวรรษ 2500-2520)

นับตั้งแต่ปลายทศวรรษ 2490 เรื่อยมาจนถึงต้นทศวรรษ 2500 การขยายพื้นที่ในการสร้างที่อยู่อาศัยยังเป็นไปอย่างต่อเนื่อง ไม่เพียงเพราะยังมีการอพยพของผู้คนเท่านั้น แต่ “การลงตั้ง” ของคหุ่หนุ่มสาวที่แต่งงานและแยกออกมาสร้างบ้านเรือนมีครอบครัวเป็นของตนเองเป็นอีกเหตุผลหนึ่ง โดยทั่วไปแล้วในภาคเหนือ คู่แต่งงานใหม่จะยังคงทำนาบนที่ดินของพ่อแม่ของฝ่ายหญิง โดยผู้ชายจะแต่งงานเข้าบ้านฝ่ายหญิงและเป็นแรงงานในครอบครัวของฝ่ายหญิง และจ่าย “ค่าหัว” หรือค่าเช่านาเป็นข้าวให้แก่พ่อแม่ภรรยา (อานันท์ กาญจนพันธุ์, 2527)

เมื่อเข้าสู่ทศวรรษ 2500 พื้นที่ป่าในหมู่บ้านถูกแผ้วถางจนหมด และถูกแทนที่ด้วยบ้านเรือน การบุกเบิกที่ดินใหม่สำหรับการตั้งถิ่นฐานและที่ดินทำกินของผู้อพยพมาอยู่ใหม่ทำได้ยากลำบากขึ้น อย่างไรก็ตามผู้ที่อพยพมาอยู่ใหม่บางส่วนยังคงใช้วิธีอาศัยอยู่กับญาติหรือคนรู้จักก่อนจะหาหนทางขยับขยายภายหลัง อีกส่วนหนึ่งใช้วิธีการขอแบ่งซื้อที่ดิน การซื้อขายที่ดินนี้ทำให้เกิดการเปลี่ยนมือในการถือครองที่ดิน และกระจายการถือครองที่ดิน จากเดิมที่กระจุกตัวอยู่ในมือของกลุ่มตระกูลใหญ่ๆ ในหมู่บ้าน และผู้ที่อพยพมาอยู่ก่อนมาสู่ผู้ที่อพยพมาอยู่ภายหลัง ผู้ที่อพยพเข้ามาอยู่ในช่วงนี้สามารถหาซื้อที่ดินสำหรับสร้างบ้านทางทิศใต้ใกล้กับแม่น้ำคำ ดังคำบอกเล่าของแม่อุ้ย นวล (อายุ 67 ปี) ที่เล่าให้ฟังว่า “ที่บ้านปัจจุบันซื้อมาในราคา 2,000 บาท หลังจากแต่งงานและแยกออกมาจากบ้านพ่อแม่ (ราวปี พ.ศ. 2505) ก็มาอยู่ตรงนี้ (ใกล้แม่น้ำคำ) เพราะว่าไม่มีที่ไหนแล้ว และตั้งแต่มาอยู่น้ำก็ท่วมเกือบทุกปี” (สัมภาษณ์แม่อุ้ย นวล ภิญโญฤทธิ์, 15 ธันวาคม 2552) ส่วนที่ดินทำกินของคนที่อพยพเข้ามาอยู่ใหม่อาจขอแบ่งซื้อจากคนที่มาอยู่ก่อน ซึ่งอาจได้ที่ดินใกล้บ้านหรือไกลออกไป แต่หากต้องการจับจองโดยไม่ต้องซื้อหากยังสามารถเข้าไปจับจองที่ดินบ้านป่าบางหลวง อ. แม่สายได้ สำหรับที่ไร่ชาบ้านยังคงสามารถไปแผ้วถางป่าบริเวณเชิงเขาทางทิศตะวันตกของหมู่บ้านได้เช่นเดิม

ยุคนี้ถือเป็นยุคเริ่มต้นของการพัฒนาหมู่บ้านอันเป็นผลมาจากการดำเนินนโยบายจากรัฐตามแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 1 และ 2 ในปีพ.ศ. 2504-2514 ที่เน้นการพัฒนา ด้านเศรษฐกิจเป็นหลัก โดยการลงทุนในสิ่งก่อสร้างพื้นฐาน เช่น ระบบคมนาคมและขนส่ง ระบบเขื่อนเพื่อการชลประทาน รวมถึงการพัฒนาเขตอุตสาหกรรมและพื้นที่ห่างไกลความเจริญ ด้วยเหตุนี้ในพ.ศ. 2506 ผู้คนในหมู่บ้านเริ่มมีไฟฟ้าใช้ และเป็นหมู่บ้านในเขตสุขภาพบาลแม่คำในปี พ.ศ. 2507 (เทศบาลตำบลแม่คำ, 2552)

ทว่าการเข้าไปตัดไม้ในป่าซึ่งเคยเป็นกิจกรรมของผู้ชายในหมู่บ้านหลังฤดูการเก็บเกี่ยว ก็ต้องหยุดลงเมื่อรัฐบาลมีนโยบายในการดำเนินงานพัฒนาและสงเคราะห์ชาวเขาให้มีชีวิตความเป็นอยู่ที่ดีขึ้น และต้องการเปลี่ยนรูปแบบวิถีชีวิตของชาวเขาที่มักจะอพยพ เคลื่อนย้ายที่อยู่อาศัย และที่ทำกินเสมอด้วยการตัด ฟัน โค่น ต้นไม้ โดยเฉพาะพื้นที่ป่าและแหล่งต้นน้ำสาธารณะ นอกจากนี้ชุมชนชาวเขาส่วนใหญ่ที่ตั้งอยู่ตามแนวบริเวณชายแดน ซึ่งเป็นตะเข็บรอยต่อระหว่างประเทศ ภายใต้อาณัติในขณะนั้น ประเทศไทยเห็นว่าชาวเขามีความเสี่ยงสูงที่จะถูกชักนำ และถูกชักจูงให้มีทัศนคติที่ไม่เหมาะสม ต่อความมั่นคงของประเทศได้โดยง่าย รัฐบาลภายใต้การนำของจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์จึงเริ่มดำเนินนโยบายการพัฒนาชาวนับตั้งแต่ปี พ.ศ. 2502 เป็นต้นมา ในจังหวัดเชียงรายมีการตั้งศูนย์พัฒนาและสงเคราะห์ชาวเขาในปี พ.ศ. 2507 (ศูนย์พัฒนาสังคม หน่วยที่ 25 จังหวัดน่าน, 2552)

แนวทางการพัฒนาความเป็นอยู่ของชนบนพื้นที่สูงของรัฐบาลในขณะนั้นได้ส่งผลกระทบต่อวิถีชีวิตของผู้คนที่ต้องพึ่งพิงป่าเป็นอย่างมาก ไม่เพียงแต่กระทบต่อชาวเขาโดยตรงเท่านั้น แต่สำหรับผู้คนในพื้นที่ลุ่มที่เคยได้เข้าไปตัดไม้ เพื่อนำมาสร้างบ้านก็ต้องมีอันยุติลง จากคำบอกเล่าของพ่ออุ้ยยีน เล่าให้ฟังว่า จากที่เคยเข้าไปตัดไม้กับผู้ชายรุ่นราวคราวเดียวกันในหมู่บ้าน หลังจากฤดูทำนาก็มีอันต้องเลิกไปเพราะมีการตั้งโรงเรียนนิคมสร้างตนเองสงเคราะห์ชาวเขาที่ก่อตั้งในปี พ.ศ. 2508 (โรงเรียนนิคมสร้างตนเองสงเคราะห์ชาวเขา, 2552)

ช่วงต้นทศวรรษ 2510 กรมการข้าวได้ส่งเสริมให้ชาวบ้านปลูกข้าวเหนียวพันธุ์ส่งเสริม กข. 6 แทนข้าวเหนียวสายพันธุ์ท้องถิ่น และเกิดการจ้างงานที่เป็นตัวเงินในนาข้าวขึ้นเป็นครั้งแรก โดยค่าจ้างในการปลูกข้าวในขณะนั้นคือวันละ 5 บาทเช่นเดียวกับการเกี่ยว และขยับเป็นวันละ 7-8 บาททั้งการปลูกและการเกี่ยว แม้จะเกิดการจ้างงานด้วยเงินแต่ระบบการแลกเปลี่ยนแรงงานและการ “ขอช่วยเอาข้าว” ยังคงมีอยู่ เพราะครัวเรือนที่ไม่มีที่ดิน หรือข้าวหวัด ยังคงไปช่วยเอาข้าวต่อไป เช่นเดียวกับการแลกเปลี่ยนแรงงานแบบเอามื้อเอวั้นที่วางอยู่บนฐานของความเป็นเครือญาติ และคนรู้จักคุ้นเคยกัน สำหรับแรงงานที่รับค่าจ้างเป็นเงินส่วนใหญ่เป็นแรงงานที่อยู่นอกเหนือเครือข่ายเอามื้อเอวั้น และมีที่ดินของตนเองแต่อาศัยการรับจ้างเป็นการเพิ่มรายได้ ซึ่งอาจเป็นคนในหมู่บ้านเดียวกันหรือต่างหมู่บ้าน ดังนั้นการใช้แรงงานรับจ้างแต่เพียงอย่างเดียวจึงยังไม่เกิดขึ้น ดังคำกล่าวที่ว่าแรงงานในช่วงนี้นั้น “เขียม” หรือว่าหายาก แต่ก็ไม่ได้ส่งผลกระทบต่อการผลิตมากนัก ดังคำกล่าวบอกเล่าของอุ้ยยีนว่า “เป็นบ่าใจฮับจ้างกัน เยอะของไผ่ของมัน” (สัมภาษณ์แม่อุ้ยยีน วิทยุวิทยุฤทธิ์, อังแล้ว) ดังนั้นในช่วงนี้ คำว่า “รับจ้าง” จึงยังมีความหมายถึงการรับจ้างทำงานอื่นๆ เช่นเลี้ยงลูกเด็ก เลี้ยงวัว ควายแบบผ่ากึ่งๆ ซึ่งไม่ได้มีความหมายครอบคลุมถึงการรับจ้างทำงานในนาข้าว

ประมาณปี พ.ศ. 2520-22 กรมการข้าวก็ได้ส่งเสริมให้ชาวบ้านปลูกข้าวเจ้านาปรัง ด้วยเหตุนี้พืชที่เคยปลูกหลังการเก็บเกี่ยวข้าวนาปีไม่ว่าจะเป็นยาสูบ แดงโม หรือข้าวโพดเลี้ยงสัตว์ ต่างถูกแทนที่ด้วยการปลูกข้าวเจ้านาปรังมากขึ้น การเปลี่ยนมาปลูกข้าวปีละ 2 ครั้ง ได้ผลักดันให้ชาวบ้านเข้าสู่ระบบการผลิตเพื่อขายที่มีต้นทุนในการผลิตเพิ่มมากขึ้น เพราะสิ่งที่ตามมาพร้อมกับการส่งเสริมให้ชาวบ้านปลูกข้าวพันธุ์ส่งเสริม ก็คือการใช้ปุ๋ย ยาฆ่าแมลงและสารเคมีต่างๆ ที่เริ่มทยอยมีให้ใช้ นอกจากนี้ยังมีการปลูกข้าวโพดฝักอ่อนตามการส่งเสริมของโครงการอาหารสำเร็จรูปในพระบรมราชานุเคราะห์ (คอยคำ) ที่มาตั้งที่บ้านป่าห้าว ตำบลป่าซาง อำเภอแม่จัน และเปิดทำการทดลองผลิตข้าวโพดฝักอ่อน⁵ และสนับสนุนให้ชาวบ้านปลูกข้าวโพดฝักอ่อนตั้งแต่ปี พ.ศ. 2516 (มูลนิธิโครงการหลวง, 2552)

ในช่วงปลายทศวรรษ 2520 โรงสีข้าวในหมู่บ้านจึงได้เพิ่มขึ้นเป็น 3 โรง โดยโรงแรกเป็นของครัวเรือนชาวนาขนาดใหญ่จากตระกูลใจปิ่นตา และโรงสีข้าวที่เพิ่งเกิดขึ้นใหม่อีกสองโรงเป็นของลูกหลานของกลุ่มตระกูลดังกล่าวที่เมื่อสะสมทุนได้ส่วนหนึ่งก็ร่วมหุ้นส่วนกันและเปิดโรงสีข้าว นอกจากนี้มีโรงสีข้าวเพิ่มขึ้นแล้ว พบว่ามีพ่อค้าข้าวชาวจีนมาเร่รับซื้อข้าวในหมู่บ้านและชุมชนใกล้เคียง เนื่องจากการคมนาคมมีความสะดวกมากขึ้น

พื้นที่ปลูกฝักริมฝั่งแม่น้ำก็ถูกเปลี่ยนมาเป็นพื้นที่ปลูกหอมแดง และกระเทียมเพื่อขาย การเปลี่ยนแปลงนี้ถือเป็นจุดเริ่มต้นที่ทำให้ชาวบ้านเข้าสู่การปลูกผักเพื่อขายที่สัมพันธ์กับระบบตลาดนอกหมู่บ้าน เช่นเดียวกับแม่ค้าผักเช่นอ้อยคำปิ่น (อายุ 71 ปี) ที่เป็นแม่ค้าผักรุ่นบุกเบิกในโฮ่ง ด้วยการผันตนเองจากการทำงานมาเป็นแม่ค้าผักตั้งแต่ปี พ.ศ. 2517 โดยเริ่มจากการหาซื้อผักที่ชาวบ้านปลูกไว้บนที่ริมฝั่งแม่น้ำคำ และนำไปขายที่ตลาดแม่คำในตอนเช้าวันรุ่งขึ้น เมื่อเข้าสู่ทศวรรษ 2520 ก็เริ่มขยับตนเองเข้าสู่ระบบตลาดที่กว้างขวางขึ้น ด้วยการออกไปขายผักที่ตลาดบ้านห้วยไคร้, ตลาดอำเภอแม่สาย, ตลาดอำเภอแม่จัน, ตลาดบ้านป่าสักน้อย อ.เชียงแสน, ตลาดห้วยพลู อ.เมือง จนสามารถมีแผงนั่งขายประจำที่ตลาดสดเทศบาลจังหวัดเชียงรายในปี 2522 การเติบโตของการค้าผักเป็นปัจจัยที่สำคัญอีกประการหนึ่งที่ทำให้เกษตรกรในโฮ่งเห็นช่องทางของการขายผลผลิต และหันมาเพาะปลูกเพื่อขายกันอย่างกว้างขวาง

⁵ โครงการอาหารสำเร็จรูปในพระบรมราชานุเคราะห์ ตั้งอยู่ที่หมู่บ้านป่าห้าว ตำบลป่าซาง อำเภอแม่จัน จังหวัดเชียงราย เมื่อวันที่ 24 ตุลาคม พ.ศ. 2516 โดยให้เป็นหน่วยรับซื้อ ผลผลิตทางเกษตรจากหมู่บ้าน ชาวเขา เช่น หมู่บ้านแม้ว กระเหรี่ยง มูเซอ อีโก๋เย่า ซึ่งได้รับการส่งเสริมทางเกษตร ให้ปลูกผัก ผลไม้ ถั่ว เพื่อขจัดปัญหาการสูญเสีย ของผลผลิตทางการเกษตร และการถูกกดราคาจาก พ่อค้าคนกลาง โรงงานหลวงฯ แม่จัน ได้เปิดทำการทำการทดลอง ผลิตข้าวโพดฝักอ่อน นำนมถั่วเหลือง เมื่อวันที่ 25 มกราคม พ.ศ. 2517 ได้รับพระราชทานทุนทรัพย์ส่วนพระองค์ 100,000 บาท เพื่อเป็นทุนหมุนเวียน ของโรงงานฯ และได้ทูลน้อมเกล้าถวายโรงงานเมื่อวันที่ 15 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2519 (มูลนิธิโครงการหลวง, 2552)

การที่เกษตรกรหันมาปลูกผักกันมากขึ้นส่วนหนึ่งเป็นผลจากการที่รัฐเริ่มมีการปล่อยสินเชื่อให้เกษตรกรตั้งแต่กลางทศวรรษ 2510 ทำให้เกษตรกรมีเงินลงทุนในการทำการเพาะปลูกเพื่อขาย รวมถึงการกล้าเสี่ยงที่จะปลูกพืชชนิดใหม่ๆ ที่เป็นที่ต้องการของตลาดมากขึ้น โดยมีแม่ค้าในโหล่งเช่นอุ้ยคำป็นเป็นผู้กระจายผลผลิต แต่การปล่อยสินเชื่อให้แก่เกษตรกร ก็เป็นมาตรการที่เอื้อต่อรัฐที่พยายามใช้การรับรองกรรมสิทธิ์ในที่ดินด้วยการออกเอกสารสิทธิ์มาเป็นเงื่อนไขให้เกษตรกรสามารถนำที่ดินไปค้ำประกันกับสถาบันการเงินได้ แม้รัฐจะอ้างว่าเป็นการกระตุ้นการผลิตของเกษตรกร ทว่าเมื่อกรรมสิทธิ์ในที่ดินสามารถซื้อขายได้ เกษตรกรก็สูญเสียที่ดินทำกินอย่างถูกกฎหมายเพิ่มขึ้นเช่นกัน ดังจะปรากฏชัดเจนในช่วงทศวรรษ 2530

นอกจากนี้กำลังแรงงานในภาคเกษตรก็มีการเปลี่ยนแปลง โดยตั้งแต่ต้นทศวรรษ 2520 คนหนุ่มสาวในหมู่บ้านจำนวนหนึ่งได้ออกไปทำงานต่างจังหวัด โดยเฉพาะผู้หญิงที่ออกไปทำงานเป็นพนักงานเสิร์ฟในร้านอาหารทางภาคใต้ การเคลื่อนย้ายของคนหนุ่มสาวบางส่วนในหมู่บ้านยังคงมีอยู่ต่อเนื่องจนถึงปลายทศวรรษและคาบเกี่ยวไปจนถึงต้นทศวรรษ 2530 การเคลื่อนย้ายของคนหนุ่มสาวซึ่งถือเป็นกำลังแรงงานที่สำคัญของครัวเรือนได้ส่งผลอย่างมีนัยสำคัญต่อรูปแบบการใช้แรงงาน และการถือครองที่ดินทำการเกษตร เพราะช่วงที่หนุ่มสาวอพยพออกนอกพื้นที่นั้นเริ่มมีการปลูกข้าวนาปรังขึ้นเป็นครั้งแรก ชาวบ้านเริ่มเข้าสู่การเพาะปลูกเพื่อขายมากขึ้น การอพยพของกำลังแรงงานหนุ่มสาวยังส่งผลกระทบต่อทางเลือกเปลี่ยนแรงงานแบบเอามือเอารัน ที่เมื่อมีขนาดของที่ดินทำกินไม่สัมพันธ์กับกำลังแรงงานทำให้หลายครัวเรือนไม่มีเวลาพอที่จะเข้าร่วมเครือข่ายการแลกเปลี่ยนแรงงานแบบเดิมได้ สำหรับครัวเรือนที่มีแรงงานในครัวเรือนมากพอก็ไม่ต้องจ้างแรงงาน ในทางกลับกันครัวเรือนที่มีแรงงานน้อยอาจต้องจ้างแรงงาน ซึ่งหมายถึงต้นทุนในการผลิตที่เพิ่มมากขึ้นดังนั้นจึงไม่นิยมจ้างแรงงาน อย่างไรก็ตามการแลกเปลี่ยนแรงงานแบบเอามือเอารันยังคงมีอยู่แต่มีแนวโน้มว่าจะลดน้อยลง

แม้คนหนุ่มสาวจะอพยพออกไปทำงานนอกหมู่บ้าน แต่ในช่วงเวลาเดียวกันนั้นก็ยังมีผู้คนอพยพเข้ามาตั้งถิ่นฐานในหมู่บ้านอย่างไม่ขาดสาย เมื่อประชากรมีจำนวนมากขึ้น ความต้องการพื้นที่ในการสร้างบ้านเรือนก็สูงขึ้นดังจะพบว่าราวปี พ.ศ. 2523-2524 ที่นาทางทิศตะวันตกของหมู่บ้านค่อยๆ ถูกแทนที่ด้วยบ้านเรือน การขายที่ดินในช่วงนี้ต่างจากตอนต้นทศวรรษที่เป็นการแบ่งขายโดยการคาดประมาณ ไม่มีการวัดขนาดของพื้นที่ แต่การขายที่ดินในช่วงนี้เป็น “การแจกขาย” ที่ดิน ซึ่งหมายถึงการวัดขนาดที่ดินก่อนที่จะแบ่งขาย คนที่อพยพมาบางส่วนที่ไม่สามารถซื้อที่ดินได้ ก็จะไปสร้างที่อยู่ริมฝั่งแม่น้ำคำ กลุ่มคนที่อพยพมาในช่วงนี้ได้เข้ามาทดแทนกำลังแรงงานในครัวเรือนที่ออกนอกหมู่บ้านไป โดยทั่วไปแรงงานยัง “ขอช่วยเอาข้าว” อยู่เพราะไม่มีที่นา

ขณะเดียวกันก็ “รับจ้าง” ปลุกหอม มัดหอม ควบคู่กับการทำงานรับจ้างทั่วไป เนื่องจากชาวบ้านเริ่มมีการปลุกหอมแดง และกระเทียมบริเวณที่ปลูกกันมากขึ้น

จากการดำเนินนโยบายด้านการเกษตร โดยการพยายามปรับเปลี่ยนวิธีการผลิตของชาวบ้านด้วยการนำเครื่องจักรหรือเทคโนโลยีทางการเกษตรมาใช้แทนแรงงานคน โดยพบว่าประมาณปี พ.ศ. 2525 มีการใช้รถไถเดินตามแทนการใช้ควาย ทำให้การผลิตสามารถทำได้อย่างรวดเร็วมากขึ้นซึ่งตอบสนองต่อแนวทางการพัฒนาของรัฐที่ต้องการให้เกษตรกรเพิ่มประสิทธิภาพในการผลิตของตนเอง ในทางปฏิบัติพบว่าระบบการผลิตแบบใหม่นี้ทำให้ต้นทุนในการผลิตสูงขึ้นมีเพียงเกษตรกรขนาดกลางและขนาดใหญ่ที่สามารถปรับตัวให้เข้ากับการผลิตเช่นนี้ และสามารถเป็นเจ้าของรถไถเดินตามได้ เนื่องจากได้สะสมทุนตั้งแต่ในช่วงต้นทศวรรษทั้งจากการปลูกข้าวและหอม และความได้เปรียบจากขนาดการถือครองที่ดินทำให้สะสมทุนได้มากกว่า คนกลุ่มนี้จึงเป็นกลุ่มแรกๆ ที่ใช้รถไถเดินตาม บางรายอาจลงทุนซื้อเป็นของตนเองและออกรับจ้างไถนาไปด้วย

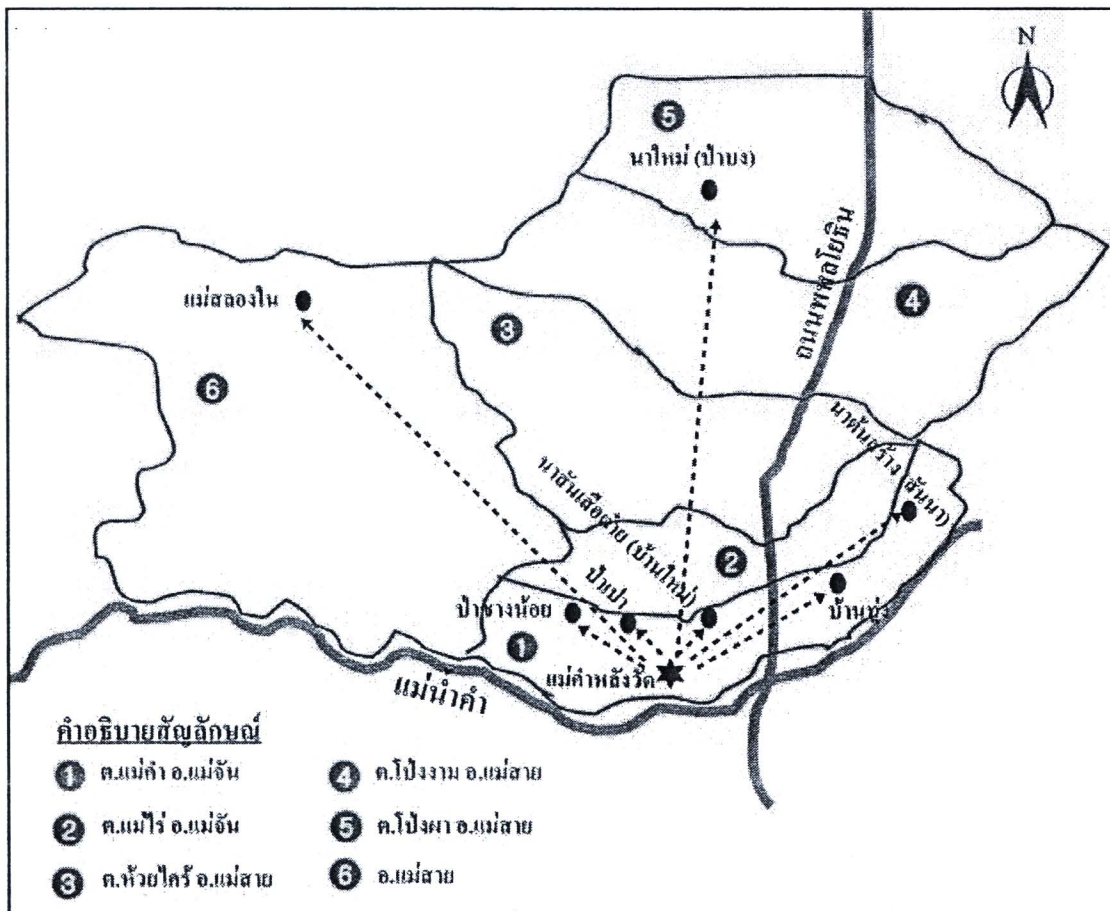
การเพาะปลูกข้าวของครัวเรือนเกษตรส่วนใหญ่หลังการเข้ามาของรถไถเดินตามเกิดปัญหา โดยครัวเรือนที่ไม่มีรถไถเดินตามเป็นของตนเอง แม้ในช่วงแรกจะพยายามใช้แรงงานควายเหมือนเดิมเพราะไม่ต้องการเพิ่มต้นทุน ท้ายที่สุดก็ต้องอาศัยการเช่ารถไถเดินตามเพราะการใช้ควายทำให้งานเสร็จช้าซึ่งไม่ตอบสนองต่อความต้องการของเกษตรกรที่ต้องการขายข้าวพร้อมกับคนอื่นฯ ดังคำบอกเล่าของพี่พร (อายุ 45 ปี) ที่ได้ช่วยพ่อแม่ทำนา เล่าให้ฟังว่า “ตอนนั้นเขานาเขาทำหลังจากปลูกนาปีเมื่อจ่ายค่าหัวเสร็จ เหลือเท่าไรก็เก็บไว้กิน หากเหลือจากกินก็นำข้าวไปขายและเอาเงินจากการขายข้าวไปลงทุนต่อในการปลูกข้าวนาปรัง (นาดอก) ทำเข้าๆ ใช้ควายก็ไม่ทันคนอื่น (บ่าตันกินเป็น) เพราะมันช้า รถไถเข้ามาแล้ว” (สัมภาษณ์พี่พร (นามสมมติ), 12 กันยายน 2552) ด้วยเหตุนี้ชาวบ้านจึงขายควายและกันมาจ้างรถไถเดินตามแทนซึ่งหมายถึงต้นทุนการผลิตที่เพิ่มมากขึ้น ขณะที่รายได้จากการขายข้าวไม่ได้เพิ่มตาม

เกษตรกรจำนวนมากจึงขายที่ดินแล้วมาซื้อที่ดินใหม่ที่อยู่ใกล้บ้านและมีอุดมสมบูรณ์มากกว่าเดิม หรือการให้คนอื่นเช่าและตนเองไปเช่าที่ดินที่มีความอุดมสมบูรณ์กว่าแทน นอกจากนี้ยังพบว่ามีบางครัวเรือนที่ขายที่ดินเพื่อเป็นการแก้ไขปัญหาเรื่องมรดกที่ไม่สามารถตกลงกันได้ระหว่างพี่น้อง โดยที่ตนเองมิได้นำเงินมาหาซื้อที่ดินผืนใหม่ แต่ได้ไปบุกเบิกพื้นที่ไร่บริเวณเชิงเขาที่หรือที่ชาวบ้านเรียกว่า “ที่เหนือฝาย” หรือ “ต้นคอยตุ้ศักดิ์” สำหรับปลูกข้าวไร่ และปลูกพืชผักเล็กๆ น้อยๆ แทน

โดยสรุปในสองยุคแรกการอพยพเข้ามาตั้งถิ่นฐานของผู้คนยังมีอยู่อย่างต่อเนื่อง ที่ดินในการสร้างที่อยู่อาศัยมีจำกัดมากขึ้น เช่นเดียวกับที่ดินทำกิน ผู้อพยพมาอยู่ใหม่ต้องแสวงหาที่ดินทำกินที่ไกลจากหมู่บ้าน และการพัฒนาของรัฐก็ได้เปิดโอกาสการเข้าไปใช้ประโยชน์ที่ดินในเขตป่า

ของชาวบ้านลง มีการเปลี่ยนมือและกระจายการถือครองที่ดินจากที่เคยกระจุกอยู่ในมือของกลุ่มเกษตรกรขนาดใหญ่และขนาดกลางถูกแบ่งขายให้กับผู้อพยพเข้ามาอยู่ใหม่และคู่แต่งงานที่เป็นลูกหลานของตน เหตุผลสำคัญประการหนึ่งที่ทำให้เกษตรกรที่มีที่ดินถือครองจำนวนมากขายที่ดินเพราะกำลังแรงงานในครัวเรือนลดน้อยลง อันเนื่องมาจากการส่งเสริมการศึกษาภาคบังคับทำให้ต้องส่งบุตรหลานซึ่งถือเป็นแรงงานสำคัญไปเรียนหนังสือ หลังจบการศึกษาคนกลุ่มนี้ก็ไม่ต้องการทำการเกษตรสืบทอดจากพ่อแม่ พวกเขาและเธอจึงตัดสินใจออกนอกหมู่บ้านและแสวงหาแนวทางประกอบอาชีพนอกภาคเกษตรกรรม

รูปภาพที่ 2.2 การบุกเบิกที่ดินทำกินของคนบ้านแม่คำหลังวัด

2.2.2.1 เรื่องเล่าของผู้พยายมาภายหลังกับความ “เชียม” ของที่ดินทำกิน

เนื่องจากพื้นที่เกษตรกรรมในโหล่งมีจำกัด ทำให้ส่วนใหญ่ที่ดินในโหล่งที่มีความอุดมสมบูรณ์ตกอยู่ในมือของกลุ่มตระกูลใหญ่ที่เข้ามาตั้งถิ่นฐานก่อน สำหรับผู้พยายมาภายหลังเริ่มเห็นข้อจำกัดในการเข้าถึงที่ดินทำการเกษตรในพื้นที่มากขึ้นจากคำบอกเล่าผู้สูงอายุในชุมชนหลายคน

1. อัยหล้ากับที่นาบ้านสันนา “มาก่อนก็ยังได้ที่ไกล”

ครอบครัวของอัยหล้าอพยพมาจากบ้านกัวเลหลวง ต.ยูหว่า อ.สันป่าตอง จ.เชียงใหม่ พ่อแม่ของอัยหล้าอพยพมาเมื่อใด ไม่ปรากฏแน่ชัด แต่คาดว่าอพยพมาก่อนปี 2480 ซึ่งเป็นปีที่อัยหล้าเกิด เพราะอัยหล้าเล่าให้ฟังว่าตนเกิดที่หมู่บ้านแห่งนี้ แม้ว่าอัยหล้าจะไม่ได้เป็นผู้บุกเบิกที่ดินทำกินช่วยพ่อแม่ แต่ก็ได้รับรู้เรื่องราวจากพ่อแม่ว่าที่นาของตนนั้นได้มาอย่างไร ครอบครัวของอัยหล้ามีที่ดินทั้งหมด 1 แปลง ประมาณ 10 ไร่ ที่บ้านสันนา ต.แม่คำ หากใช้เส้นทางตามถนนตัดผ่านหน้าหมู่บ้านเข้าไปที่นาเป็นระยะทางประมาณ 2.5 กิโลเมตร ซึ่งถือว่าไม่ไกลจากบ้านมากนัก ที่ดินส่วนหนึ่งได้มาจากการบุกเบิกด้วยน้ำพักน้ำแรงของพ่อแม่และพี่ๆ ของอัยหล้า อีกส่วนหนึ่งเป็นการขอซื้อที่บุกเบิกไว้แล้ว เงินที่เอามาซื้อที่นาเป็นเงินจากการขายสิ่งของมีค่าที่นำติดตัวมาจากเชียงใหม่ แม้ที่ดินบริเวณบ้านสันนาจะไม่อยู่ในพื้นที่ต้นน้ำ แต่ก็ไม่ได้ประสบกับปัญหาการขาดแคลนน้ำเท่าใดนัก เนื่องจากพื้นที่ดังกล่าวก็ได้ใช้น้ำจากลำเหมืองกอกู่เช่นเดียวกับคนในโหล่ง และครอบครัวของอัยหล้าก็ปลูกข้าวปีละครั้งเท่านั้น

ภายหลังจากที่แม่ของอัยหล้าเสียชีวิตในปีพ.ศ. 2484 และพ่อเสียชีวิตในช่วงต้นทศวรรษ 2500 อัยหล้าและพี่น้องอีก 4 คนผลัดกันทำนาในที่ดินของพ่อแม่เมื่อได้ข้าวมาก็แบ่งกันได้ประมาณคนละ 20-30 ถัง แต่ทำไปได้ประมาณ 2-3 ปี ก็ต้องขายเนื่องจากความต้องการของพี่น้องแต่ละคนไม่ตรงกัน พี่น้องบางคนที่ยากจนและกำลังลำบากต้องการขายที่ดินเพื่อนำเงินไปชำระหนี้ หรือหากไม่ขายก็ต้องแบ่งที่ดินอันเป็นสมบัติเพียงอย่างเดียวที่พ่อแม่หลงเหลือไว้ให้ แต่ก็แบ่งได้เพียงคนละ 2 ไร่ ด้วยเหตุนี้จึงตัดสินใจขายที่ดินแล้วเงินมาแบ่งกันแทน โดยในขณะนั้นขายให้กับคนในหมู่บ้าน (ตระกูลชาวคำเขต) ราคาไร่ละ 25,000 บาท

สำหรับอัยหล้าก่อนที่จะแบ่งมรดกได้แต่งงานกับอัยสอน สามีนปัจจุบันซึ่งเป็นคนบ้านแม่คำเหมือนกันแต่มีต้นตระกูลมาจากลำพูน ทว่าสามิไม่ได้มรดกมาจากพ่อแม่เหมือนอัยหล้า ทำให้เมื่อแต่งงานกันในตอนแรกก็ไปช่วยกันทำนาของพ่อแม่ฝ่ายหญิง แต่เมื่อพี่น้องของอัยหล้าตัดสินใจขายที่ดิน อัยหล้าก็ไม่ได้นำเงินที่ได้มาซื้อที่นาผืนใหม่ แต่ไปบุกเบิกที่ดินบริเวณเชิงคอย (ตีนคอยตุ้ศักดิ์) สำหรับทำไร่ ทั้งการปลูกข้าว ปลูกผักเล็กๆ น้อยๆ ไร่กิน และขาย หลังจากหมดงานในไร่ของตนเองอัยหล้าก็จะไปหางานรับจ้างเล็กๆ น้อยๆ “แล้วข้าวปีก็ไปเพาะว่าหากิน”

2. “นาใหม่” ที่ทำกินผืนใหม่ของคนในโฮ่ง?

“นาใหม่” หมายถึงที่นาบริเวณบ้านป่าบง ต.โป่งผา อ.แม่สาย เป็นที่ราบลุ่มกว้างขวางที่ยังไม่ค่อยมีใครเข้าไปบุกเบิกจับจองในช่วงนั้น ดังนั้นเมื่อทราบว่ายังพอมิที่ให้บุกเบิกทำกินได้แม้ไกลแค่ไหนก็ต้องไป คำว่านาใหม่ไม่เพียงสะท้อนถึงนิสัยของที่ดินทำกินผืนใหม่ที่เปิดโอกาสให้คนเข้าไปบุกเบิกและใช้ประโยชน์ได้เท่านั้น แต่ยังมีนัยว่า “นาเก่า” หรือที่ทำกินในโฮ่งนั้นถึงจุดอิ่มตัวไม่สามารถแสวงหาด้วยการบุกเบิกได้อีกต่อไป จึงได้ไปหา “นาใหม่” หรือที่ทำกินผืนใหม่แทน

ทว่า การไปทำนาที่นาใหม่กลับต้องพบเจอกับปัญหานานาประการ ทั้งการบุกเบิกที่ยากลำบากเพราะเต็มไปด้วยป่าเขม็ง และระยะทางที่ไกลแสนไกลกว่าจะเดินไปถึงนาใหม่ เพราะในขณะนั้นถนนหนทางเป็นทางเกวียน ทางเท้า ถนนเป็นดิน เมื่อเข้าสู่ฤดูฝนจะเป็นหลุมเป็นโคลนเดินทางยากลำบาก นอกจากนี้ยังเป็นเส้นทางที่เปลี่ยวมาก ตลอดสองข้างทางเป็นป่าเกือบทั้งหมดหาบ้านคนแทบไม่ได้เลย โดยการเดินทางไปนาใหม่ในช่วงนั้นเป็นการเดินลัดเลาะไปตามเส้นทางในหมู่บ้าน เป็นระยะทางร่วม 30 กิโลเมตร หรือใช้เวลาเดินเท้าเป็นเวลากว่าครึ่งวัน แต่เป็นการเริ่มออกเดินทางตั้งแต่เช้ามืด และต้องอยู่ค้างคืนเสมอ

แม้หลายต่อหลายคร้วเรือนต้องดิ้นรนไปบุกเบิกที่ทำกินไกลถึงนาใหม่ แต่พื้นที่บริเวณดังกล่าวก็ไม่ได้ให้ผลตอบแทนที่คุ้มค่ากับความยากลำบากที่ทุ่มเทไป เนื่องจากเป็นพื้นที่ที่อาศัยน้ำฝนเพียงอย่างเดียว แม้ว่าน้ำจะไหลผ่านแต่ก็มีปริมาณน้อยมาก ส่วนหนึ่งเพราะถูกคนคันน้ำกักเก็บน้ำไว้ใช้หมดแล้ว ความขาดแคลนน้ำและที่ดินที่ไม่อุดมสมบูรณ์ทำให้ได้ผลผลิตน้อยมาก หลายคร้วเรือนต่างบ่นเป็นเสียงเดียวกันว่า ‘อิด (เหนื่อย)’ หรือ ‘สู้บ่าได้ ไปตั้งหน้าก่หวิดดังหลัง’ หลายต่อหลายคร้วเรือนจึงพยายามที่จะแสวงหาที่ทำกินใหม่ที่อุดมสมบูรณ์กว่า

อุยнул เป็นคนบ้านแม่คำหมู 10 เกิดในปี พ.ศ. 2485 พ่อแม่ของอุยнулอพยพมาจากบ้านกิวเลหลวง อ.สันป่าตอง จ.เชียงใหม่ เช่นเดียวกับอุยหล้า แม้ไม่มีหลักฐานแน่ชัดว่าพ่อแม่ของอุยнулอพยพเข้ามาอยู่ในช่วงใด แต่สันนิษฐานว่าเป็นเวลาใกล้เคียงกับพ่อแม่ของอุยหล้า แต่สิ่งที่ต่างกันคือขณะที่พ่อแม่ของอุยหล้าได้ที่นาที่บ้านสันนา แต่พ่อแม่ของอุยнулกลับต้องไปบุกเบิกที่ถึงบ้านป่าบง อ.แม่สาย แม้ว่าอุยнулจะไม่ได้มีส่วนร่วมในการบุกเบิกที่ทำกินบริเวณนาใหม่กับพ่อแม่ แต่ถึงพ่อจะได้ยินเรื่องราวของความยากลำบากในการบุกเบิกจากพ่อแม่ และเล่าให้ฟังว่า

ในช่วงแรกของการอพยพพ่อแม่ได้บุกเบิกที่บริเวณนาใหม่ไว้ถึง 15 ไร่ แต่เนื่องจากได้ผลผลิตน้อย ประกอบกับข้าวมีราคาถูกทำเงินได้ไม่พอที่จะมาลงทุนต่อ จึงตัดสินใจขาย และมาซื้อที่ดินใหม่บริเวณบ้านทุ่ง ต.แม่คำ ประมาณ 15 ไร่ หลังจากที่พ่อแม่เสียชีวิตประมาณปีพ.ศ. 2505

บรรดาพี่น้องของอุยนวนบางคนก็ต้องการขายที่ดินเพื่อเอามาชำระหนี้สินของตนเอง บรรดาพี่น้องจึงตัดสินใจขาย “ขายเลี้ยงกัน ชำหนี้ช่วยสินเหี้ย” ภายหลังจากขายที่ดินมรดกแล้วอุยหล้าก็ไม่ได้ซื้อที่ดินผืนใหม่ แต่ทำนาในที่ของพ่อแม่สามีประมาณ 15-20 ไร่ แต่ยังเป็นการปลูกข้าวปีละครั้ง และเป็นข้าวสายพันธุ์ท้องถิ่น เช่น ข้าวแก้ว ข้าวเทวดา แต่ไม่ทันปลูกข้าว กข. 6 ภายหลังจากญาติของสามีขายที่ดินและแบ่งมรดกกัน อุยนวนและสามีจึงไปเช่าที่ไร่บริเวณเหนือฝาย (ผาม้า) ประมาณ 2 ไร่สำหรับปลูกข้าวและปลูกผัก พร้อมกับการออกไปรับจ้างทำงานอื่นๆ

เรื่องเล่าของอุยหล้าและอุยนวนเป็นเพียงตัวอย่างที่สะท้อนให้เห็นถึงความ “เชิขม” หรือจำกัดของที่ดินทำกินในโหล่งซึ่งอยู่ติดบ้าน มีความอุดมสมบูรณ์และเป็นที่ต้องการของผู้คนบริเวณนั้น แต่โอกาสในการเข้าถึงที่ดินดังกล่าวเปิดกว้างสำหรับผู้มาอยู่ก่อนที่สามารถใช้แรงงานในครัวเรือนตนเองบุกเบิก ผั้วถางเพื่อจับจองได้ เรื่องเล่าทั้งสองสะท้อนให้เห็นว่าความจำกัดของที่ดินทำกินในโหล่งเริ่มมีตั้งแต่ก่อนทศวรรษ 2480 จึงทำให้หลายต่อหลายครัวเรือนต้องออกไปแสวงหาที่ทำกินไกลจากหมู่บ้านออกไป ขณะเดียวกันความไม่พอใจต่อที่ทำกินเดิมส่งผลให้เกิดการเปลี่ยนมือของที่ดินเป็นจำนวนมาก ผู้คนต่างพยายามที่จะแสวงหาที่ทำกินใหม่ที่ดีกว่าเดิม ขณะที่บางรายก็ตัดสินใจขายและเปลี่ยนไปหาความมั่นคงในการดำรงชีพจากการทำไร่ ค้าขาย และ “รับจ้าง” ภายในหมู่บ้าน

2.2.3 ยุค “แรงงานรับจ้าง” ในระบบการผลิตขนาดเล็ก (ทศวรรษ 2530-ปัจจุบัน)

ในช่วงต้นทศวรรษ 2530 การผลิตในภาคเกษตรเริ่มมีการลงทุนจากภายนอกมากขึ้น การเพาะปลูกของเกษตรกรมิได้จำกัดอยู่ที่แค่ข้าว ยาสูบหรือถั่วอีกต่อไป มีการปลูกพืชผักต่างๆ มากขึ้น ดังที่รัตนพร (อ้างแล้ว: 253) กล่าวว่าในทศวรรษ 2530 การปลูกข้าวในพื้นที่ภาคเหนือลดลง ขณะที่พืชการค้ำมีจำนวนเพิ่มมากขึ้นและมีพืชการค้ำใหม่ ได้แก่ กาแฟ ลำไย มันสำปะหลัง หอมแดง กระเทียม หอมหัวใหญ่ และลิ้นจี่ ที่มีพื้นที่ปลูกขนาดใหญ่และเป็นการปลูกเพื่อขายอย่างแท้จริง

สำหรับชาวบ้านในโหล่งได้ทดลองปลูกผักต่างๆ บนที่ราบลุ่ม ซึ่งเดิมเป็นพื้นที่สำหรับปลูกข้าวเพียงอย่างเดียวมาปลูกประเทียม และหอมแบ่ง⁶ เมื่อเห็นว่าได้ผลดีจึงเริ่มปลูกผักอื่นๆ มากขึ้นไม่ว่าจะเป็น ผักกาด ถั่วฝักยาว จิงๆ ตลาดรองรับผลผลิตก็เริ่มมีมากขึ้นนอกเหนือไปจากแม่ค้ำภายในโหล่งที่ผู้ทำหน้าที่กระจายสินค้าออกสู่ตลาดนอกชุมชนแล้ว การตั้งโรงงานแปรรูปผลผลิตทางการเกษตรในจังหวัดเชียงรายทำให้เกิดความต้องการผลผลิตป้อนเข้าสู่โรงงาน โดยจังหวัด

⁶ หอมแบ่ง (Multiply Onion) มีเรียกหลายชื่อ เช่น คั้นหอม หอมแบ่งเป็นผักที่บริโภคส่วนของลำต้นและใบ มีลักษณะเกิดเป็นหัวและแตกกอ คล้ายหอมแดง แต่ส่วนของหัวค่อนข้างเล็กและลิ้นมีสีขาว หอมแบ่งเก็บเกี่ยวเมื่ออายุประมาณ 40-50 วัน

เขียงรายมีโรงงานแปรรูปผลผลิตทางการเกษตรของชาวใต้วันหลายโรงงานที่ใช้ผลผลิตในท้องถิ่นได้แก่ บริษัทสันติภาพ (ฮั่วเพง 953) จำกัด รับซื้อผักกาดเขียวปลี แดงกวา จิงอ่อน ข้าวโพด ผักอ่อนเพื่อคองส่งโรงงานที่กรุงเทพฯ บริษัทเล่งเฮงอกรีฟูดส์จำกัด รับซื้อจิงอ่อน ผักกาด และกระเทียมส่งให้บริษัทแม่ที่จังหวัดอ่างทอง และบริษัทวีเจเวียนฟูดส์จำกัด ทำกิจการจิงคองและบ๊วย (วิทยา อภรณ์, 2544 อ้างในรัตนพร เสริมภูฏล, อ้างแล้ว: 240) การปลูกผักเพื่อส่งโรงงานของคนในท้องถิ่นจะมีคนของโรงงานมาติดต่อกับเกษตรกรในพื้นที่โดยตรงในตอนแรก ก่อนที่จะพัฒนาระบบมาเป็นการติดต่อผ่านเกษตรกรหรือพ่อค้าในพื้นที่ทำหน้าที่เหมือนโบรกเกอร์

ช่วงเวลาที่คนในท้องถิ่นส่วนใหญ่เปลี่ยนมาปลูกข้าวปีละสองครั้งสลับกับการปลูกพืชต่างๆ เพื่อขายมากขึ้นนั้น คนบ้านแม่คำหลังวัดส่วนใหญ่กลับประสบกับปัญหาเรื่องคุณภาพของดินและน้ำในการเกษตรทำให้ไม่สามารถเปลี่ยนมาปลูกผักได้ หรือแม้แต่การปลูกข้าวนาปรังก็ทำได้อย่างยากลำบาก แม้จะไม่ใช่ปัญหาที่เพิ่งเกิดขึ้น แต่การผลิตที่ให้ผลตอบแทนน้อยไม่คุ้มค่ากับการลงทุน (เงิน แรงงานและเวลา) ทำให้ชาวบ้านจำนวนมากตัดสินใจเลิกทำนาอย่างถาวร ดังคำบอกเล่าของอู๋เอี้ยน กล่าวไว้ว่า “มีพี่น้อง 4 คน ไม่แบ่งเป็นที่เพราะไม่ยอมได้ ‘ตั้งมันฆ่า’ ‘ขายแบ่งกันกินเหยีย’ เพราะที่มันทำนาลำบาก ทุนก็ไม่มี (สัมภาษณ์อู๋เอี้ยน ภิญโญฤทธิ์, อ้างแล้ว)

การขายที่ดินของชาวบ้านส่วนหนึ่งเป็นผลจากการสืบทอดมรดกที่จะแบ่งที่ดินให้กับลูกๆ ทุกคนเท่าเทียมกัน ซึ่งแต่เดิมในสังคมภาคเหนือเป็นการสืบทอดมรดกทางฝ่ายหญิงที่สัมพันธ์กับความเชื่อเรื่องผีปู่ย่า โดยผู้ชายจะแต่งงานออกไปจากบ้านเกิดและเข้าไปอยู่บ้านฝ่ายหญิง เป็นแรงงานในครอบครัวของฝ่ายหญิง ผู้หญิงจึงมักจะได้มรดกเป็นที่ดิน ส่วนผู้ชายที่แต่งงานออกไปจะได้รับมรดกส่วนใหญ่เป็นสังหาริมทรัพย์ เช่น วัว ควาย และเงินทองแทนที่ดิน (อานันท์ กาญจนพันธุ์, 2527: 120) ทว่าเมื่อที่ดินมีมูลค่าเพิ่มขึ้นเนื่องจากการเพาะปลูกเพื่อขาย พี่น้องและลูกชายได้หันมายึดถือสิทธิในที่ดินของตนเอง ซึ่งไม่เพียงส่งผลต่อการสูญเสียอำนาจในการควบคุมที่ดินของฝ่ายหญิงเท่านั้นแต่ยังหมายถึงที่ดินได้ถูกแบ่งออกเป็นส่วนๆ ที่ทำให้เกิดที่ดินผืนเล็กๆ หลายผืนซึ่งไม่อาจใช้ทำกินได้ภายใต้การเพาะปลูกเพื่อขาย (เจนิเฟอร์ เกรย์, 2529:54-55)

ในช่วงปี พ.ศ. 2533-2535 ภายใต้การดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรีของพลเอกชาติชาย ชุณหะวัณ มีการดำเนินการตามนโยบาย “เปลี่ยนสนามรบให้เป็นสนามการค้า” ซึ่งนโยบายดังกล่าวมุ่งเน้นการพัฒนาทางด้านเศรษฐกิจ ได้มีการอนุมัติโครงการเพื่อให้เอกชนเข้ามาลงทุนพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานในหลายโครงการ ไม่ว่าจะเป็นโครงการโทรศัพท์พื้นฐาน 3 ล้านเลขหมาย โครงการพัฒนาพื้นที่ชายฝั่งทะเลภาคใต้ โครงการรถไฟฟ้ามหานคร ในเขตกรุงเทพมหานคร และโครงการทางด่วนยกระดับ เป็นต้น (สำนักเลขาธิการคณะรัฐมนตรี, 2552) โครงการต่างๆ เหล่านี้ทำให้ธุรกิจอสังหาริมทรัพย์เติบโตอย่างรวดเร็ว ที่ดินในชนบทมีมูลค่าสูงขึ้น เกิดนายหน้าค้า

ที่ดินที่เป็นคนในหมู่บ้านทำหน้าที่เชื่อมต่อกับกลุ่มนายหน้าจากต่างถิ่น การกว้านซื้อที่ดินส่งผลกระทบต่อชาวบ้านเป็นอย่างมาก เพราะแม้ว่าจะไม่อยากขายที่ดินแต่ก็จะถูกบีบบังคับให้ต้องขายในท้ายที่สุด และการซื้อที่ดินผืนใหม่ก็ทำได้ยากลำบากมากขึ้น อีกด้านหนึ่งชาวบ้านก็มีความต้องการขายที่ดินโดยเฉพาะที่ดินที่ไม่สามารถทำการเกษตรได้เป็นที่น่าพอใจ

สำหรับคนบ้านแม่คำหลังวัด ที่ขายที่ดินไปในทศวรรษก่อนหน้า และผันตนเองมาเป็นชาวนาเขาก็ได้รับกระทบทางตรงจากการขายที่ดินของผู้ให้เช่า ขณะเดียวกันความหวังที่จะซื้อที่ดินมาเป็นของตนเองก็ทำได้ยากขึ้นเพราะต้นทุนในเพิ่มสูงขึ้นในการผลิตแบบใหม่ ขณะที่ราคาของข้าวไม่สูงเช่นในปัจจุบัน รายได้จากการขายข้าวที่เหลือจากการจ่ายค่าเช่านา เมื่อหักลบต้นทุนแล้วถือว่าได้กำไรน้อยมาก และความหวังที่จะซื้อที่ดินทำกินของตนเองก็ริบหรี่มากเพราะที่ดินก็มีมูลค่าสูงขึ้นมากจากนโยบายการพัฒนาของรัฐบาลในยุคนั้น การเลิกทำนาและออกมาทำงานรับจ้างจึงเป็นทางออกที่ดีกว่าการดิ้นรนอยู่ในการแข่งขันที่ไม่มีวันชนะ ในยุคนี้จึงเกิด “อาชีพรับจ้าง” ขึ้นอย่างเต็มตัว ส่วนใหญ่เป็นเกษตรกรไร้ที่ดินและเกษตรกรเช่า

การพยายามปรับตัวของชาวบ้านภายใต้ระบบการผลิตที่เปลี่ยนแปลงไปมีความหลากหลายและแตกต่างกันไป บางส่วนยังคงทำการเกษตรต่อไป บางส่วนเลิกทำการเกษตรอย่างถาวรและได้แสวงหาวิธีการดำรงชีพอื่นๆ แทน สำหรับคนหนุ่มสาวการออกไปทำงานนอกหมู่บ้านก็ยังคงมีอยู่อย่างต่อเนื่อง ในช่วงต้นทศวรรษ 2530 พบว่าคนหญิงสาวในหมู่บ้านจำนวนหนึ่งเมื่อจบการศึกษาจากโรงเรียนแล้ว แม่พ่อแม่ของพวกเขายังมีที่ดินทำการเกษตรอยู่ แต่พวกเขาและเธอต่างต้องการออกไปแสวงหาความรู้นอกหมู่บ้าน เช่นการไปเรียนตัดเย็บเสื้อผ้า ไปเรียนเสริมสวยที่กรุงเทพฯ เป็นต้น ส่วนผู้ชายก็เข้าสู่การเป็นแรงงานในภาคอุตสาหกรรมและบริการ ทว่าการออกไปนอกหมู่บ้านก็ไม่ได้เป็นโอกาสที่ใครๆ จะคว้ามได้ ฉะนั้นจึงพบว่าแม้จะมีคนหนุ่มสาวจำนวนหนึ่งในหมู่บ้านออกไปทำงานข้างนอก แต่ก็ยังคงมีคนหนุ่มสาวอีกจำนวนหนึ่งที่ยังคงอยู่ในหมู่บ้าน และแสวงหาโอกาสเพื่อจะดำรงชีพอยู่ในชนบทด้วยหนทางที่ต่างออกไป

การทำงาน “รับจ้างทั่วไป” ในหมู่บ้านจึงเป็นหนทางของกลุ่มคนที่ไม่ได้ออกนอกหมู่บ้าน ซึ่งเป็นการทำงานรับจ้างในพื้นที่หมู่บ้านที่อยู่รายรอบ โดยมากจะเป็นงานในภาคเกษตรกรรม ประมาณกลางทศวรรษ 2530 คนหนุ่มสาวที่ไปทำงานต่างจังหวัดบางส่วนก็กลับเข้ามาในหมู่บ้าน และทำงานรับจ้างทั่วไป ผู้หญิงก็จะไปรับจ้างภาคเกษตรกรรม ขณะที่ผู้ชายเป็นทั้งแรงงานในภาคเกษตรและทำงานรับจ้างใช้แรงงานทั่วไปในหมู่บ้าน เช่นการตัดทราย ขนทรายที่ทำทรายตรงท้ายหมู่บ้าน เป็นต้น

เมื่อเข้าสู่ทศวรรษ 2540 คนที่มีที่ดินยังคงปลูกผักเพื่อขายและเข้มข้นมากขึ้น ขณะเดียวกันเริ่มมีกลุ่มบริษัทสยามฟิวเจอร์ฟาร์ม⁷ เข้ามาส่งเสริมให้ชาวบ้านปลูกผักปลอดสารพิษ โดยใช้ระบบพันธสัญญาที่มีการทำสัญญาเป็นลายลักษณ์อักษรในเรื่องของราคาที่จะรับซื้อ และบริษัทเป็นผู้ให้เมล็ดพันธุ์ ยาปราบศัตรูพืช และฮอร์โมนต่างๆ เมื่อขายผลผลิตก็ต้องขายให้กับทางบริษัทเท่านั้น โดยบริษัทจะเป็นผู้ตรวจสอบคุณภาพ ทั้งลักษณะภายนอก เช่น ขนาด สี น้ำหนัก รวมทั้งทำการตรวจสอบว่ามีสารเคมีตกค้างเกินอัตราที่กำหนดหรือไม่ การเข้ามาของบริษัทดูเหมือนจะเป็นทางเลือกหนึ่งของเกษตรกรที่ไม่ต้องกังวลเรื่องของตลาดหรือราคาผลผลิตที่ไม่แน่นอน ทว่าภายหลังเมื่อปลูกผักปลอดสารได้สักระยะหนึ่งเกษตรกรต่างถอนตัว และเลิกปลูกผักปลอดสารให้กับบริษัทสยามฟิวเจอร์ฟาร์ม เพราะเกิดปัญหาเรื่องการขายผลผลิตที่ทางบริษัทนำผักที่รับจากเกษตรกรไปตัดแต่งและทำให้มีน้ำหนักน้อยลง และทำให้ได้ค่าตอบแทนน้อยตามไปด้วย สำหรับผักที่ไม่ผ่านเกณฑ์นั้นแม้ว่าทางบริษัทจะส่งคืนให้เกษตรกรแต่ก็ล่าช้าทำเกินกว่าที่ผักจะขายได้ราคาดี

ต่อมาในปี พ.ศ. 2543 มีการเข้ามาส่งเสริมให้ปลูกผักปลอดสารพิษโดยใช้วิธีการมุ้งจาก “พ่อเลี้ยง” หรือนายหน้าจากต่างถิ่นเป็นตัวแทนของบริษัทมาชักชวนให้เกษตรกรมาปลูกผักปลอดสารพิษส่งโรงงาน ในช่วงนั้นมีเกษตรกรเข้าร่วมไม่ถึง 10 รายก่อนที่จะค่อยๆ หายถอยถอนตัวและเลิกปลูกภายหลังจากที่ “พ่อเลี้ยง” เลิกมารับซื้อ จากการสอบถามเกษตรกรรายหนึ่งพบว่า เหตุผลที่ “พ่อเลี้ยง” เลิกเป็นนายหน้าหรือตัวแทนของบริษัทเพราะตัวพ่อเลี้ยงขาดทุน อย่างไรก็ตามก่อนหน้านี้เริ่มมีเกษตรกรค่อยๆ หายถอยถอนตัว เกษตรกรรายหนึ่งเปิดเผยว่าการปลูกผักกางมุ้งใช้เงินลงทุนสูง ต้องทำโครงเหล็กเพื่อกางมุ้ง (คลุมพลาสติก) ซึ่งเป็นการเพาะปลูกที่ยุ่งยาก แม้ว่าจะรับซื้อผักในราคาสูงก็ตาม เหตุผลอีกประการหนึ่งคือ เกษตรกรหลายรายเชื่อว่าการติดต่อค้าขายกับคนแปลกหน้านั้นทำให้เกิดความไม่แน่นอนในการจ่ายเงิน ดังนั้นการซื้อขายกับคนที่คุ้นเคยมีความมั่นคงกว่า แม้ว่าจะได้ค่าตอบแทนน้อยกว่าก็ตาม และเมื่อเข้าสู่ช่วงปลายทศวรรษ 2540 เกษตรกรในโฮล่งนี้เริ่มปลูกเสาวรส ซึ่งเป็นพืชยืนต้นที่มีระยะการเก็บผลผลิตนานที่สุดคือประมาณ 1 ปี หากมีการบำรุงอย่างเต็มที่ โดยเกษตรกรเกือบทั้งหมดที่ปลูกเสาวรสดึงขายให้กับโครงการอาหารสำเร็จรูปในพระบรมราชานุเคราะห์ (คอยคำ)

การเปลี่ยนแปลงการเพาะปลูกในโฮล่งสัมพันธ์กับการดำรงชีพของแรงงานรับจ้าง โดยเฉพาะแรงงานรับจ้างบ้านแม่คำหลังวัด ดังจะพบว่าในช่วงเวลาดังกล่าวแรงงานรับจ้างบ้านแม่คำหลังวัด ได้รวมตัวกันโดยมีสมาชิกกว่า 10 คนตระเวนทำงานรับจ้างในภาคเกษตรภายในโฮล่ง

⁷ บริษัทสยามฟิวเจอร์ฟาร์ม จำกัด เป็นบริษัทที่ทำการผลิตและจำหน่ายสินค้าทางการเกษตร (ผักปลอดสารพิษ) ตั้งอยู่ที่ บ้านสันนา หมู่ 3 ต.แม่คำ อ.แม่จัน จ.เชียงราย

ในปี 2540 มีแรงงานหนุ่มสาวที่ออกไปทำงานนอกหมู่บ้านกลับเข้ามาเนื่องจากได้รับผลกระทบจากวิกฤติเศรษฐกิจ บางส่วนที่ไปทำงานในภาคบริการเช่นการเป็นแม่บ้าน พนักงานเสิร์ฟจะกลับเข้ามาทำงานในภาคเกษตรกรรมด้วยการเป็นแรงงานรับจ้าง ขณะที่คนอีกกลุ่มหนึ่ง (ทั้งหมดเป็นผู้หญิง) เข้าไปฝึกทักษะในการประกอบอาชีพ เช่น เรียนเย็บผ้า แต่งหน้า ทำผม ฯลฯ คนกลุ่มนี้กลับมาพร้อมกับทักษะและความรู้ความชำนาญเฉพาะด้าน จึงกลับมาเปิดกิจการเล็กๆ ของตนเองในหมู่บ้าน เช่น การเย็บผ้า เปิดร้านเสริมสวย บางส่วนสมัครเข้าเป็นลูกจ้างโรงงานทอผ้าของโครงการคอตตง เป็นต้น

การกลับเข้ามาในหมู่บ้านของแรงงานหนุ่มสาวส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงกำลังแรงงานในภาคเกษตรคือมีแรงงานรับจ้างชายในฤดูกาลปลูกข้าวมากขึ้นซึ่งเป็นผลดีต่อเกษตรกรแต่ส่งผลกระทบต่อแรงงานรับจ้างหญิงเล็กน้อยที่อาจถูกจ้างน้อยลง สำหรับงานในส่วนผักที่ส่วนใหญ่เป็นแรงงานรับจ้างหญิงยังคงไม่มีอะไรเปลี่ยนแปลงมากนัก คือยังเป็นคนกลุ่มเดิมที่ไม่ได้ออกนอกหมู่บ้านตั้งแต่แรกซึ่งเป็นหญิงที่แต่งงานมีครอบครัวแล้ว สิ่งที่ส่งผลกระทบต่อการเปลี่ยนแปลงกำลังแรงงานหญิงมากกว่าคือการที่สมาชิกแรงงานได้แยกตัวออกไปแต่งงานบางรายทำการเกษตรบนที่ดินของสามี บางรายเมื่อแต่งงานแล้วก็เช่าที่ดินเกษตรกรขนาดกลางจากต่างหมู่บ้านทำการเกษตรกับสามี บางรายกลับเข้าไปทำงานในโรงงานอุตสาหกรรมใกล้บ้านอีกครั้ง ด้วยเหตุนี้แรงงานในภาคเกษตรจึงเป็นแรงงานวัยกลางคนไปจนถึงแรงงานสูงวัย โดยแรงงานผู้หญิงจะทำงานรับจ้างในภาคเกษตรกรรมมากกว่าแรงงานชายที่มีบทบาทมากเฉพาะงานในนาข้าวเท่านั้น

2.3 สรุป

การตั้งถิ่นฐานของคนในโหล่งนี้เป็นการอพยพของผู้คนจากจังหวัดเชียงใหม่และลำพูนเพื่อแสวงหาถิ่นที่อยู่ใหม่ที่มีความอุดมสมบูรณ์กว่า เนื่องมาจากแรงกดดันของจำนวนประชากรที่เพิ่มมากขึ้น การเคลื่อนย้ายเช่นนี้เป็นลักษณะทั่วไปในการตั้งถิ่นฐานของภาคเหนือตอนบน สำหรับโหล่งต้นน้ำแม่คำเป็นการตั้งถิ่นฐานกระจายตามลำน้ำคำ การบุกเบิกในช่วงแรกใช้กำลังแรงงานในครัวเรือนเป็นหลักในการบุกเบิกพื้นที่ดินทำกินและที่ดินในการสร้างที่อยู่อาศัย แต่สำหรับครอบครัวที่มีกำลังแรงงานน้อยและมีทรัพย์สินหรือเงินมากพอสามารถขอซื้อที่ดินที่บุกเบิกไว้ก่อนแล้วได้ การขยายและบุกเบิกพื้นที่มีลักษณะเป็นการบุกเบิกไปเรื่อยๆ จากพื้นที่ใกล้บ้านเช่นที่บ้านทุ่ง ที่อยู่ห่างจากหมู่บ้านประมาณ 5 กิโลเมตร หรือห่างไกลออกไปอีกเช่นที่บ้านป่าขางน้อย บ้านป่าเปา บ้านสันนา หรือไกลออกไปถึงบ้านบ้านปงหลวง อ.แม่สาย ในขณะเดียวกันการเพาะปลูกของผู้คนในยุคแรกยังเป็นการเพาะปลูกเพื่อบริโภคในครัวเรือนเป็นหลัก ไม่ว่าจะเป็นข้าวสาลีพันธุ์

ท้องถิ่นต่างๆ หรือพืชผักที่ปลูกไว้ในที่ไร่เชิงคอกยตุ้ศักดิ์ พืชเพียงอย่างเดียวที่ชาวบ้านปลูกเพื่อขาย คือยาสูบที่เข้ามาในช่วงทศวรรษ 2490

นอกจากนี้การเข้ามาของการพัฒนาของภาครัฐทำให้วิถีชีวิตของชาวบ้านที่มีความหลากหลายและเป็นอิสระต้องเปลี่ยนแปลงไป ชาวบ้านหันมาปลูกพืชอื่นๆ ในเวลาว่างเว้นจากการทำนาซึ่งเป็นช่วงเดียวกับที่มีการส่งเสริมให้ปลูกข้าวโพดฝักอ่อน ในทศวรรษ 2510 มีการจ้างงานเกิดด้วยเงินตราเกิดขึ้นเป็นครั้งแรก โดยคนที่เข้าสู่อการจ้างงานด้วยเงินตรามาจากครอบครัวของเกษตรกรขนาดเล็ก ขนาดกลาง ไปจนถึงขนาดใหญ่บางคน แต่เป็นการทำงานรับจ้างหลังจากเว้นจากการทำนาในไร่นา ต่อมาในทศวรรษ 2520 พบว่าคนหนุ่มสาวที่ได้รับการศึกษาก็เลือกที่จะไม่ทำงานในไร่นาหรืออยู่ในชนบทแต่ตัดสินใจออกไปทำงานนอกหมู่บ้านเป็นครั้งแรก

เมื่อเข้าสู่ทศวรรษ 2530 พบว่าผู้คนในหมู่บ้านจำนวนมากเลิกทำนาโดยถาวร โดยส่วนใหญ่จะขายที่ดิน แม้การขายที่ดินมีมาอย่างต่อเนื่องและยาวนาน แต่เมื่อเข้าสู่ต้นทศวรรษ 2530 ชาวบ้านจำนวนมากก็ตกอยู่ในสภาวะไร้ที่ดิน ยังคงเหลือเพียงครอบครัวชาวนาขนาดใหญ่และขนาดกลางบางรายที่ยังคงรักษาที่ดินไว้ให้ลูกหลานได้ทำนาจนถึงปัจจุบัน ด้วยเหตุนี้จึงพบว่ามีหนุ่มสาวในหมู่บ้านอีกหลายรายเข้าสู่อการไปทำงานนอกหมู่บ้าน แต่การเคลื่อนย้ายของกำลังแรงงานหนุ่มสาวครั้งนี้เป็นการไปทำงานในโรงงานทอผ้า ทำงานในนิคมที่ภาคตะวันออก หรือเป็นแม่บ้าน เป็นต้น เมื่อเข้าสู่ช่วงทศวรรษ 2540 ภายหลังเกิดวิกฤติเศรษฐกิจ เกิดการเลิกจ้างงานจำนวนมาก คนหนุ่มสาวจึงกลับเข้าสู่หมู่บ้าน และบางส่วนกลับเข้ามาทำงานในภาคเกษตรกรรมด้วยการรับจ้างนับตั้งแต่นั้นมา บางส่วนที่ไม่ทำงานรับจ้างในภาคเกษตรจะทำงานในโรงงานคอกยตุ้หรือโรงงานทอผ้าของโครงการพัฒนาคอกยตุ้

จากพัฒนาการทางประวัติศาสตร์ของโหล่งที่เป็นการอพยพของผู้คนเข้ามาในเขตป่าเพื่อบุกเบิกที่ทำกินและตั้งถิ่นฐานเมื่อเปรียบเทียบกับงานศึกษาของอานันท์พบว่า คนในโหล่งไม่ได้ถูกเบียดขับหรือหลุดลอยจากการใช้ทรัพยากรในพื้นที่ แม้รัฐจะมีส่วนทำให้การเข้าไปใช้ประโยชน์จากป่าของชาวบ้านลดลงและไม่สามารถบุกเบิกพื้นที่ในเขตป่าได้อีกต่อไป แต่ปัจจุบันคนในโหล่งที่มีที่ดินในเขตป่าบริเวณเหนือฝ่ายครอบครองก็ยังสามารถทำกินได้ แต่พื้นที่ดังกล่าวเหมาะแก่การปลูกไม้ยืนต้น หรือพืชบางชนิดเท่านั้น เมื่อเทียบกับการเกษตรบริเวณที่ราบลุ่มหรือที่ป่งที่สามารถปลูกพืชเพื่อขายได้อย่างเต็มที่และตลอดทั้งปี อีกทั้งไม่ต้องใช้ระยะเวลาในการเก็บเกี่ยวนานก็ได้ผลตอบแทน

อาจกล่าวได้ว่าสำหรับคนในโหล่งต้นน้ำแม่คำแล้วการมีพื้นที่การเกษตรในโหล่งก่อให้เกิดความได้เปรียบอย่างมาก พื้นที่อันอุดมสมบูรณ์ทำให้ผลผลิตต่อไร่สูง และสามารถปลูกพืชได้หลากหลายชนิดและส่วนใหญ่มีรายได้มากกว่าการปลูกข้าวเพียงอย่างเดียว แม้ว่าคนใน

โหล้งบางส่วนเท่านั้นที่สามารถเข้าถึงที่ดินและทำการผลิตเช่นนี้ได้ ในขณะที่คนอีกจำนวนไม่น้อยไม่มีที่ดินทำกินและเคลื่อนย้ายออกนอกโหล้งเพื่อไปทำงานในภาคอุตสาหกรรมและบริการในต่างจังหวัด อย่างไรก็ตามก็ยังมีผู้คนอีกจำนวนหนึ่งที่ยังคงอยู่ในโหล้งแม้จะไม่ได้ทำการเกษตร คนเหล่านี้ส่วนใหญ่อยู่ในวัยกลางคนจนถึงวัยชราและถือเป็นแรงงานสำคัญที่รองรับกับความต้องการแรงงานภายใต้การระบบการผลิตเชิงพาณิชย์อย่างเข้มข้น ดังจะพิจารณาในบทต่อไป